

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: 3, Sayı: 1, Bahar 2012

İNÖNÜ UNIVERSITY
JOURNAL of the FACULTY of DIVINITY

Volume: 3, Issue: 1, Spring 2012

Kur'ân-ı Kerîm'in "Kelime-i Tayyibe" Ve "Kelime-i Habîse" Temsilinin Çözümlemesi

Mehmet YOLCU*

Özet: Kur'ân-ı Kerîm, i'câz ve îcâz üslubunun bir gereği olarak anlatımında temsil metodunu kullanır. Bu temsillerden biri de iman ile küfrün temsil yoluyla anlatımıdır. Burada iman "kelime-i tayyibe" ve "şecere-i tayyibe" temsili ile ifade edilirken onun "sabit bir söz" olduğu beyan edilmiştir. Küfr (inkâr) ise, "kelime-i habîse" ve "şecere-i habîse" temsiliyle dile getirilmiştir. Onun "köksüz bir ağaç" olduğu anlatılmıştır. Biz bu yazıda Kur'ân'ın bu temsili anlatımını inceleyeceğiz. Onun özlü manası hakkındaki tefsirleri gözden geçireceğiz. Neticede bu temsilin en makul yorumunun ne olması gerektiğini tespit etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kelime-i Tayyibe, Şecere-i Tayyibe, Kavli Sabit, Kelime-i Habîse, Şecere-i Habîse.

Abstract: -*The Analysis of "Word al-Tayyiba" and "Word al-Habisa" in the Qur'an* -Qur'an, as a requirement of being inimitable style and îcâz method to represent the expression. One of the ungodly represents by faith through the expression of these representations. Here faith "word tayyiba," and "genealogy tayyiba" is expressed by the representative of his "constant question is" is declared. Kufr (denial), the "word-i-malignant" and "genealogy malignant" representation is expressed. His "rootless tree" is described. In this paper we examine the representation of the Qur'an. We will review the meaning of concise commentaries on her. As a result, this representation will try to determine what should be the most reasonable interpretation.

Key Words: Kalima tayyiba, Şacara Tayyiba, Kavli Sabit, Kalima Habisa, Şacara Habisa.

Giriş

Kur'ân'da "Kelime" Sözcüğü

Kur'an-ı Kerim'de "kelime" kavramı değişik birkaç anlamda kullanılmıştır. Bunları Kur'ân'ın bütününe gözden geçirerek tespit etmeye çalıştığımızda

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Malatya

Kur'ân-ı Mecîd'de mevcut "kelime" sözcüğünün anlamları hakkında birkaç görüş olduğunu görüyoruz. Esasen Arapçada "kelime" birçok manada kullanılmıştır. Meselâ "ما" (mâ) ve "لا" (lâ) birer kelime sayılır. Bunun yanında فَأَشَقَيْنَا كُمُوهَا - لَيْسَتْ حَلِيفَتُهُمْ - أَتَلَزَمْتُ كُمُوهَا gibi 8 ilâ 11 harften oluşan bazı terkipler¹ de "kelime" sayılmıştır.² Yine de kelime için mutavassıt bir ölçüden söz edilmiştir. Buna göre üç harfli olan kelime bundan daha az veya çok harften oluşan kelimelere göre daha fasih sayılmıştır.³

Arapçada kimi zaman bir cümle, bir söz veya düşünce "kelime" diye adlandırılır. Onun için bazen bir âyet, bir aforizma (özlü söz) veya kendi başına bir düşünceyi ifade edebilen kelime grubu veya cümleler "kelime" sözcüğüyle dile getirilir.⁴ Kasas 5-6. âyetlerinde ifade edilen ilâhî vaat veya söze, A' râf 137. âyetinde "Rabbînin kelimesi" diye işaret edilmiştir.⁵

Resûlullah da (sas): "Dile çok hafif ama terazide çok ağır, Rahmân'ın çok hoşuna giden iki kelime vardır." deyip⁶ şu iki cümleyi telaffuz eder:

"سبحان الله وبحمده سبحان الله العظيم"

Hz. Peygamberin şairlerin sözleri bağlamında söylediği şu söz de burada hatırlanabilir:

¹ Bkz. 11/Hûd 28; 15/Hicr 22; 24/Nûr 55. Ayrıca bkz. Muhammed Fuâd Abdulkakî, *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul 1982; s. 239, 353, 647.

² Hz. İsâ da, Yüce Allah'ın "كن" (Ol!) emrinin gereği yaratıldığı için "Onun kelimesi" sayılmıştır (4/Nisâ 171). Esasen "kelime", uzunluk ve kısalık düşünülmeden, söz manasına gelmektedir. Bkz. 6/En'âm 115.

³ Bkz. İbn Dureyd, Ebû Bekr M. b. el-Hasan; *Kitâbu Cemhereti'l-Luga*, thk. Remzî Münir Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1987, II, 53; Celaluddîn Abdurrahman es-Süyûtî, *el-Müzhir fi Ulûmi'l-Luğati ve Envâihâ*, thk. Fuâd Ali Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I, 159.

⁴ Bkz. Askerî, Ebû Hilâl, *el-Furûki'l-Luğaviyye*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, 1412, s. 311 (madde: 1836); İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn, Dâru'l-Fikr, Mısır 1389/1969, "k-l-m" mad., V, 106; el-Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Ta'rîfât*, thk. İbrahim el-Ebyârî, 4. Bsk., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1998, s. 238 (madde: 1188). Ayrıca bkz. 4/Nisâ 46; 5/Mâide 13.

⁵ وَأَوْرَثْنَا الْقَوْمَ الَّذِينَ كَانُوا يُسْتَضْعَفُونَ مَشَارِقَ الْأَرْضِ وَمَغَارِبَهَا الَّتِي بَارَكْنَا فِيهَا رَبِّكَ كَلِمَةً رَبِّكَ الْحُسْنَى عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ بِمَا صَبَرُوا وَدَقَّرْنَا مَا كَانَ يَصْنَعُ فِرْعَوْنُ وَقَوْمُهُ وَمَا كَانُوا يَعْرِشُونَ (الأعراف/137). وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ (5/28) وَنُمَكِّنَ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَنُرِي فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا مِنْهُم مَّا كَانُوا يَحْذَرُونَ (28/القصص/6).

⁶ Buhârî, Ebû 'Abdullah M. b. İsmâ'îl; *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr ve el-Yemâme, Beyrut 1407/1987, 83/Deâvât 65/Fadlu't-Tesbîh (V, 2352, HN: 6042).

أصدق كلمة قالها الشاعر كلمة لبيد: "ألا كل شيء ما خلا الله باطل"

"Bir şairin söylediği en doğru kelime Lebîd'in 'Dikkat edin, Allah dışında kalan her şey batıldır' kelimesidir."⁷

Görüldüğü gibi burada Resûlullah tarafından işaret edilen ifade, bir kelime değil, en azından bir veya iki cümledir. Dolayısıyla hadiste "kelime" sözcüğü onun tarafından cümle anlamında kullanılmıştır.

Araplar da kimi zaman bir kasideyi, bir kıssanın tamamını "kelime" diye isimlendirirler. Onlar "Kus b. Saîde, kelimesinde (bir sözünde, hutbesinde veya hitabesinde) şöyle dedi"; "Züheyr kelimesinde (kasidesinde) şöyle dedi"; "Falanca kişi kelimesinde (mektubunda, mesajında) şöyle dedi" derler. Yani söz konusu kişinin bütün sözlerini "kelime" diye adlandırır. Yeter ki, aktardıkları bu söz onun sözleri içinde yer almış olsun. Onlar genelde isimlendirmelerinde bu yöntemi kullanırlar. Bir şeyi ondan bir şeyle, ona yakın bir şeyle, onun yanında bulunan ve bir sebeple ondan sayılan bir şey ile isimlendirirler. Bunu mecâzen ve anlamını genişletmek suretiyle yaparlar.⁸

"Kelime"nin kimi zaman söz, görüş, düşünce ve güç anlamında kullanıldığına da rastlamak mümkündür. Meselâ Tevbe sûresi 40. Âyette, Yüce Allah tarafından konan yasa, hüküm, söz, beyan vb. daima esaslı, aziz ve yüce olacağı; bunun karşısında yer alan her görüş, düşünce, söz vb. her şeyin de köksüz, zelif olup yerin dibine geçeceği belirtilmektedir.

J. Marouzeau tarafından tespit edildiği gibi, mutlak bir kelimenin manasını açıklığa kavuşturmanın en iyi yolu, öncelikle "bir araya getirmek, kıyaslamak, benzeşen ve benzeşmeyen, zıt anlamlı veya müteradif olan ile birbirine tekabül eden bütün kelimeleri birbirleriyle olan ilişkileri içinde bir nizama sokmak, onları bir bütün içinde görmek ve onların kombinasyonlarını sağla-

⁷ Buhârî 66/Fedâilu's-Sahâbe 56/Eyyâmu'l-Câhiliyye (III, 1395, HN: 3628). Lebîd'in vefat tarihi hakkında ilgili kaynakların verdiği bilgiler farklılık arz etmektedir. Bu tarihin ilki hicri 38 yılıdır. En sonuncusu ise 42 yılını göstermektedir. Yani yaklaşık miladi 660 yılı. Bkz. İbn Abdî'l-Berr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (v.463), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I, 416; Carl Brockelmann, "Lebîd", *İslâm Ansiklopedisi*, VII, 29 (MEB, İstanbul 1972).

⁸ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-Münîr fî Garîbi'sh-Sherhi'l-Kebîr li'r-Râfîi*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, II, 538; Muhammed b. Ebû Bekr er-Râzî, *Muhtâru's-Sihâh*, s. 586; Kurtubî, Ebû 'Abdullah M. b. Ahmed; *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, *Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî*, Beyrut 1405/1985, I, 67.

maktır. Bunun yanında kelimenin geçtiği metin içindeki siyâk ve sibâkına da dikkat etmektir.”⁹

Bir kelimenin tam manasının, kelimelerle tasvir yoluyla somut biçimde ve konumunda aydınlığa kavuşturulması bunun bir veçhesini oluşturur.¹⁰

Bunun yanında kelimenin mana yönünden eşdeğer kelimelerle bağını kurup anlamı bunlara göre belirlemeye çalışma da incelemenin diğer bir veçhesini meydana getirir.¹¹

Şimdi biz bu çerçevede “kelime” sözcüğünün Kur’ân’da yer alan bazı kullanımlarına bir göz atalım ve taşıdıkları anlamları tespit etmeye çalışalım:

1. Kelime-i Takva

“Takva kelimesi” sözcüğü takva şuuru veya bilinci, Allah’a karşı sorumluluk hissini canlı tutma, ona karşı duyarlı oluşunu her söz ve hareketinde hatta düşünce ve yaklaşımında ortaya koyma eğilimi manasındadır. Buna göre takva, Yüce Allah’ın her zaman ve her yerde hazır olduğunun farkında olmayı ve insanın bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını biçimlendirme, hareket ve davranışlarını düzene koyma arzusu manasına işaret eder.¹²

Kur’ân-ı Kerim’de ifade edildiğine göre, kâfirlerin içlerinde egemen bir duygu vardır ki, buna “câhiliye hamiyeti” adı verilir. Yüce Allah, Resûlü’nün ve müminlerin kalbine sekine vermiştir ve onları “kelime-i takva”ya ram etmiştir. Onlar gerçekten bunu hak edenlerdir (48/Feth 26). Burada geçen “kelime-i tak-

⁹ Bkz. İzutsu, Toshihiko; *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, ts., s. 62.

¹⁰ Bkz. 2/Bakara 177 “birr” kavramı

¹¹ Bkz. 7/A’râf 94-95. Burada “be’sâ” ile “darrâ” ve “seyyie” ile “hasene” birbirine mukabil biçimde zikredilir ve birbirinin anlamlarına ışık tutarlar. Ayrıca 12/Yûsuf 29’da ise aynı âyet içinde hem “zenb” hem de “hatîe” kavramları birbirinin anlamlarını aydınlatacak biçimde tasvir edilmiştir. Bunu zulm, iftira ve kizb kavramlarının anlam örgüsü içinde bir kombinezonu tamamlamaları ile küfr, füsûk ve zulm kavramlarının kendi aralarında bir anlam örgüsü ve bütünlüğü oluşturmalarında da görmek mümkündür. Birinci grup için bkz. 6/En’âm 21, 93, 144; 7/A’râf 37; 10/Yûnus 17; 11/Hûd 18; 18/Kehf 15, 57; 29/Ankebût 69; 61/Saff 7. İkinci grup için bkz. 5/Mâide 44, 45, 47. Bunlara, Allah’ın hükmünden yüz çevirenler hakkında “onlar inanmış değillerdir” tespitini yapan 44. âyetin “inanmamışlar” zümresini de ilhak etmek gerekir.

¹² Krş. Esed, Muhammed; *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 5. Bsk., İşaret Yay. İstanbul 1999, I, 4 (2/Bakara 2. AY); İzutsu, *Kur’ân’da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, s. 259-264.

va" kelime-i tevhîd ile tefsir edilmiştir.¹³ Bunun en zahir mana olduğu da belirtilmiştir.¹⁴ İbn Abbâs da onu her tür takvanın başı saymıştır.¹⁵

Kur'ân literatüründe "takva"nın her zaman imanı çağrıştıran, imanla özdeş, ona tahsis edilmiş bir kavram olarak kullanılması¹⁶ da dikkat çekicidir.¹⁷ Bu ifade "takva" kelimesine verilen anlamlar kadar geniş bir manaya işaret ettiğini ve takvanın Kur'ân'da korku (haşyet), iman (tevhîd), ihlâs, itaat, tövbe ve günahlardan uzak durma gibi manalara geldiğini göstermektedir.¹⁸

2. Kelime-i Bâkiye

"Kelime-i bâkiye" ders ve ibret alınması gereken esaslı duruş, tutum, davranış ve hareket mantığı; imrenilecek, örnek alınacak, bir düstur haline getirilecek zihniyet veya fikir örgüsünü dile getiren söz manasına gelir. Yüce Allah, Hz. İbrahim'in şirk, küfür, isyan ve tuğyan türü tutum ve davranışlardan tamamen arınarak uzak duruşunu ve bunu açıkça dile getiren tebrîe mesajını tarihte

¹³ Râzî, Fahrüddîn Muhammed; *Mefâtihu'l-Gayb -et-Tefsîru'l-Kebîr-*, Dâru'l-Fikr, 1404/1994, I, 286; İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Tezkiretu'l-Erîb fi Tefsîri'l-Garîb*, thk Ali Huseyn el-Bevvâb, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1407; s. 167 (Sûretu'l-Feth 26); Hz. Ali, İbn Abbâs, İbn Ömer, Mücâhid, Katâde, İkrime, Amr b. Meymûn, ed-Dahhâk, es-Süddî, er-Rebî', Ubeyd b. Umeyr, İbn Zeyd ve tefsircilerin ekseri bu görüştedir. Bkz. Buhârî 58/Şurût 15/eş-Şurût fi'l-Cihâd ve'l-Musâlaha. (II, 974, HN: 2581); el-Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd; *Meânî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed Necâtî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1980, V, 22; Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr; *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed M. Şâkir, 1. Bsk., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000, XXII, 253-256; Bağavî, Ebû M. el-Huseyn el-Beğavî; *Me'âlimu't-Tenzîl*; thk. M. 'Abdullah-Osman Cuma-Süleyman Müslim, 4. Bsk., Dâru Tıybe, Riyad 1417/1997, VII, 321; İbn 'Âdil, Ebû Hafis Siracu'd-Dîn Ömer b. Ali; *Tefsîru'l-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, altafsir.com yay. 2008, XIV, 287; Ebû Hayyân, M. b. Yusuf el-Endelûsî; *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhîd*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1413/1992, X, 96; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Ömer; *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. M. Selâme, 2. Bsk., Dâru Tıybe, Riyâd 1420/1999, VII, 345-346 (48/Feth 26 AY).

¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XIV, 154. Diğer bazı anlamları ise besmele, ihlâs, Muhammed Resûlullah, kelime-i şehadet ve ahde vefadır. Bkz. 'Abdurrazzâk, İbn Hümâm es-San'ânî; *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim M., 1. Bsk., Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1410, III, 229; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, XII, 239-240; Zemahşerî, Muhammed b. Ömer; *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmiidi'n-Tenzîl ...*, Neşru Edebi'l-Havze, Tahran, ts, VI, 357; Mâverdí, Ebû'l-Hasan Ali b. Habîb (v.450); *en-Nüket ve'l-Uyûn: Tefsîru'l-Mâverdí*, thk. Hıdır Muhammed Hıdır, Kuveyt Evkaf Bakanlığı, Kuveyt 1402, IV, 146; İbn Âdil, *el-Lübâb*, XIV, 287 (48/Feth 26 AY).

¹⁵ Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd; *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, 4. Bsk., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1985, XIX, 226.

¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IV, 137 (3/Âl-i İmran 15. AY).

¹⁷ "Takva"nın imanla özdeş manada kullanıldığını gösteren bir delil için bkz. Buhârî 3/İlm 45/Men Seele ve Huve Kâimun Âlimen Calisen (I, 58, HN: 123).

¹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I, 286.

söylenmiş en kalıcı sözler arasına almıştır. Onlara “kelime-i bâkıye” adını vermiştir (43/Zuhruf 28). Böylece onun bu duruşunu, işaret edilen kötü eğilim ve tutum sahiplerinin onlardan dönüş yapmaları ve *kelime-i tevhide* yönelmeleri için bir yol işareti gibi değerlendirmiştir.¹⁹

Kelâmullâh’ta tasvir edilen beyanda Hz. İbrahim, kendi zürriyetinden veya insanlar içinden her zaman tevhide davet edecek ve şirke bulaşanları ondan vazgeçirip tevhit dinine davet edecek bir nesil veya topluluğun olmasını dilemektedir.

3. Kelime-i Sâbika

“Kelime-i sâbika” Yüce Allah’ın hikmeti gereği için başında, kadim kade-rinde kendisi veya var ettiği varlıklar için belirlediği temel kaide, değişmez yasa, ana kural veya daimi karar, şahsa ve zamana göre farklılık göstermeyen temel hüküm demektir. Yüce Allah, Kelâm-ı Kadim’inde bazen “kelime-i sâbika” dan söz eder. İnsanı yaratırken kendine mahsus bazı hikmetler gözeten Yüce Allah, hikmeti gereği, insanlarla ilişkilerinde daha önce kendisi tarafından belirlenen bir ilke veya yasaya uygun olarak hareket eder. O, başta belirlediği ilke veya hikmete ters uygulama yapmaz. Bundan dolayı insanların kimi bu yasanın dışına çıkmayı zorlasa da Allah onların kışkırtmalarından veya sabrı taşıran davranışlarından etkilenip onlara hemen ceza verme yoluna gitmez. Onun için bu hareket ilkesini birçok defa hatırlatır ve onlara anında ceza vermemesinin hikmetini açıklar.²⁰

Bu bağlamda insanların önceleri bir olduklarını ancak daha sonra ihtilafa düştüklerini, bunun başlıca sebebinin de azgınlık, taşkınlık ve düşmanlık gibi arızalar olduğunu beyan eder (10/Yûnus 19). Yani Yüce Allah’ın hem iyi, sâlih kullarına ve Resûllere verilmiş sözü vardır hem de fâsık, fâcir ve kâfir kullara yönelik bir sözü (ilkesi, kuralı, yasası) vardır.

“Kelime-i sâbika”nın Kur’ân’da bazen “kelime-i fasl” diye nitelendirildiği de gözlenmektedir (42/Şûrâ 22).

¹⁹ Bu “kelime-i bakıye” de yine kelime-i tevhid yani “Lâ ilâhe illâllâh” manasındadır. 43/Zuhruf 26. âyette “Lâ ilâhe”, 27. âyette ise “illâllâh” manası vardır: وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ: إِنَّي بَرَاءٌ مِمَّا تَعْبُدُونَ (٢٦) إِلَّا الَّذِي فَطَرَنِي فَإِنَّهُ سَيَهْدِينِ (٢٧).

²⁰ Mesela bkz. 10/Yûnus 19; 11/Hûd 110; 20/Tâhâ 129; 41/Fussilet 45; 42/Şûrâ 14.

4. Kelime-i Rabb

Birkaç âyette geçen "*kelime-i sâbika*" Kur'ân'da bazen "*kelime-i rabb*" diye de ifade edilmiştir.²¹ Bu ifadenin manası da diğerine uygun ve yakındır. Zira birinci ifadenin hemen ardında "*rabbinden*" kelimesi yer almaktadır. Onun için bu sözün "*Allah'ın verdiği bir söz*" olduğu anlaşılmaktadır.

Bu sözü "*Allah'ın dilediği takdirde tüm insanların iman etmelerini sağlayabileceği*" (10/Yûnus 99) şeklindeki beyanıyla izah etmek mümkün olduğu gibi, onu Yüce Allah'ın "*ben cehennemî cinlerin ve insanların (kâfirleriyle) dolduracağım*" (11/Hûd 119) şeklindeki tehdidiyle açıklamak da mümkündür.

Bir Kur'ân kavramı olarak bu sözcüğün çoğul sığasıyla "*kelimâtu rabb*" "*kelimâtullâh*" şeklinde kullanıldığına da rastlanmaktadır.²²

"*Rabb kelimesi*"ni onun değişmez yasası veya verdiği hükmü ya da kararı şeklinde düşünmek de yanlış olmayacaktır (6/En'âm 115).

5. Kelimetullâh / Kelimâtullâh

"*Kelimetullâh*" (Allah'ın sözü), O'nun tarafından belirlenen plan, kader, hüküm ve karar manasına gelir. Elbet "*kelimetullâh*" (kelime-i tevhid, evrenin en büyük yasası, en kalıcı hüküm veya sözü) yücedir. O, en yücelerden daha yücedir. O'nun sözünün üzerinde söz olmaz; O'nun hüküm ve kararı karşısında karar ve hüküm olmaz. O'nun dediği olur. Sadece O'nun kararı daima geçerlidir. Yani Allah azizdir; kudret, kuvvet ve takdir O'nundur. O, yenilmez, yarılmaz ve O'nunla uğraşılmaz; hükmüne, kararına karşı gelinmez, O'nun koruduğu yok edilmez, kahrettiği de kurtarılamaz. Hükmü ve tedbiri de aynıyle haktır ve bizatihi hikmettir.²³ O'nun karşısında yer alan söz, hüküm, karar, plan veya kimse mutlaka zelil, perişan ve rezil rüsva olur. Dayanacak, sığınacak bir melce (sığınak) veya nokta-i istinat (dayanak noktası) bulmaz. Eninde sonunda zîr u zeber (yerle bir) olur gider.

Bu sözün bağlamı, Mekke müşriklerinin Resûlullah (sas) ve arkadaşlarını suikastlarla ortadan kaldırmak, din-i mübin olan İslâm'ı yok etmek, adını izini zihinlerden ve akıllardan silmek için düşünüp planladıkları ve uygulamaya koymak için kesin söz verip kararlaştırdıkları durumun tasvirine yöneliktir. Yani Müslümanlar Allah'ın sözüne iman edip bağlandıklarında hiçbir güç onla-

²¹ Bkz. 7/A'râf 137; 10/Yûnus 33, 96; 11/Hûd 119; 20/Tâhâ 119; 40/Mü'min 6, 45; 42/Şûrâ 14.

²² Mesela "*kelimâturrabb*" için bkz. 2/Bakara 37, 124; 18/Kehf 109; 66/Tahrîm 12. "*Kelimâtullah*" için de bkz. 6/En'âm 34; 10/Yûnus 64; 31/Lokmân 27.

²³ Elmalılı, M. Hamdi Yazır; *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Yay. İstanbul 1979, 9/Tevbe 40. AY.

rı imha edemez. Ne kadar kuvvet ve güç toplanırsa toplansın onları durdurmaya çalışan her kimse mutlaka el âleme maskara olacak ve sözü (karar ve hüküm) ile birlikte kendisi de ayakaltına düşüp çığnenecektir. Nitekim Hz. Muhammed’i (sas) evinde öldürmeyi planların hepsi hüsrana uğramıştır.²⁴

“Kelimâtullâh” Allah’ın kelimeleri veya sözleri demektir. Yüce Allah’ın doğru ve adil, her zaman yüce olan değişmez kaidesi, ahdi, insanlara verdiği sözü; şartlar ne olursa olsun gerçekleşecek, yerini bulacak, tahakkuk edecek olan kararı, yüce yargısı manasına gelir:

“Eğer rûy-i zeminde mevcut olan bütün ağaçlar kalem olsa ve deniz de yedi denizle desteklenip (mürekkep olsa) yine Allah’ın kelimeleri²⁵ tükenmez.” (31/Lokman 27).

Allah’ın kelimeleri neden tükenmez? Çünkü deniz de olsa, dünya kadar ağaç da olsa bunlar nihayetinde sınırlı şeylerdir. Tükenmeye mahkûmdurlar. Allah ise zatı ve sıfatları ile sınırsızdır, tükenmez ve tüketilemez. Allah’ın sözlerini sınırlamak sınırlı varlıklar için mümkün olmaz. Zira Allah’ın kelamı onlar yok iken de vardır; daha varlık âlemine gelmeden önceki bir süreçten onların haberdar olmaları zaten beklenemez.²⁶

6. Kelime-i Azâb

“Kelime-i azâb” terkibi Yüce Allah’ın verdiği özgürlük ve sorumluluk karşılığında insanlardan istediği veya beklediği tutum ve davranışların zıddına yönelenler için belirlediği kaçınılmaz akıbet veya hazırladığı cezayı ifade eden söz demektir. Kur’ân tarafından dile getirilen bir kelime kullanımı da “kelime-i

²⁴ Hz. Muhammed’in evinde farklı kabilelerden seçkin savaşçılar tarafından öldürülmesi fikri Daru’n-Nedve’de Ebû Cehil tarafından ileri sürülmüş ve “şeytan” diye tanımlanan Necdli şeyh (pîr-i fani) tarafından desteklenip karar haline getirilmiştir. Bkz. İbn Hişâm, Ebû M. Abdulmelik; *es-Sîretu’n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka ve diğer., 2. Bsk., Matbaatu’l-Halebi, Mısır 1955, I, 480. Neredeyse bütün Mekke liderlerinin üzerinde ittifak ettiği bu planın hüsrana sonuçlanması hakkında bkz. 36/Yâsîn 1-9; 8/Enfâl 30; 52/Tûr 31-32. AY. Ebû’l-Kasim es-Süheyli, *Er-Ra’du’l-Unuf fi Tefsîri’s-Sîreti’n-Nebeviyye l’ibni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, Dâru’l-Kütübi’l-Hadîse, Kahire 1390, III, 165-175.

²⁵ “Allah’ın kelimeleri” Arapçada cem’i kilet (3-9 arasında olan topluluk) sıgısıyla verilmiştir. Böyle büyük rakamların söz konusu olduğu bir bağlamda bu sayının kullanılması pek uyumlu düşmemiştir. Bu istifham “kelimât”ın izafet yoluyla marifelik kazanmakla ummilik manasında kullanıldığı düşüncesiyle bertaraf edilebilir. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 286; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, IX, 110; İbn Âdil, *Tefsîru’l-Lübâb*, XIII, 23 (31/Lokman 27. AY).

²⁶ Bkz. İbn ‘Atıyye, Ebû M. ‘Abdülhak el-Endelûsî; *el-Muharreru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk: Cemaatun mine’l-Ulema, Katar 1398/1977, V, 274 (31/Lokman 27. AY).

azâb"tır. Bu ilâhî söze karşı gelen, Allah'ın yasalarını çiğneyen ve Ona isyan etmeyi hayat tarzı haline getirenlerin cezalandırılacağına dair Yüce Söz veya Yasa demektir.

Bu azaba müstahak olmak kâfirlere mahsus bir durumdur. Onlar Yüce Allah tarafından verilen bilgileri ciddiye almamış, İlâhî Mesajı ve geleceğe ilişkin kesin haberleri hesaba katmamışlardır. Bunun sonucu olarak O'nun tarafından cezaya müstahak görülmüşlerdir.²⁷ Onlar öteki dünyada sonsuza dek cezalı olacak ve orada ebediyen yanacaklardır.

7. Kelime-i Hak

Gerçek, doğru, hakikat ve değişmez söz anlamını taşıyan "kelime-i hak" Yüce Allah'ın özellikle isyankâr, kâfir, facir ve fesatçı insanların yaptıklarına karşı onlara uygulayacağını beyan edip bildirdiği sonuca ve varılacak yere ilişkin bir sözü manasınadır.

Allah Taala, daima hakkı destekler ve batıla meydan okur. Hakkın üstünlüğünü gerçek hayatta göstermek ve batılın tutarsız ve çürük olduğunu ortaya koymak için kimi zaman müdahalelerde bulunur. Hakkı gerçekleştirmek, batılı imha etmek Allah'ın çokça yaptığı temel işlerdendir. Bedir'de her iki cephenin öncüleri tarafından hesap edilmemiş bir şekilde ilâhî plan tarafından gerçekleştirilmek istenen de böyle bir şeydir.²⁸

8. Kelime-i Küfr

"Kelime-i küfr" kâfirlerin düşünce, anlayış, duruş ve tutumlarını andıran söz, davranış veya hareket mantığı, onların tavırlarını çağrıştıran yaklaşım veya taraf olmayı ifade eden konuşma veya söz demektir. Yüce Allah, bazı insanların kullandıkları kelimelere gereken ehemmiyeti vermediklerini, onların arkasında durulmayacak boş laflar sarf ettiklerini bildirir (37/Sâffât 100). Allah hakkında yere göğe sığmaz iddialara kalkıştıklarını (43/Zuhruf 46), ona kimi zaman evlat yakıştırdıklarını (6/En'âm 100), melekleri O'nun kızları gibi tasavvur ettiklerini (16/Nahl 57), bunun ise tamamen esassız batıl bir iddiadan ibaret saçma bir söz ve tasavvur olduğunu beyan eder.²⁹ Onların bu şekilde tasavvur edilen tüm inanç, düşünce, yorum ve yaklaşımları aslında küfrün değişik veçhelerini tasvir eden kelimeler ve sözlerdir.

²⁷ Bkz. 11/Hûd 119; 39/Zümer 19, 71.

²⁸ 10/Yûnus 82; 17/İsrâ 81; 18/Kehf 56; 34/Sebe' 49; 40/Mü'min 5; 42/Şûrâ 24.

²⁹ Bkz. 9/Tevbe 74; 18/Kehf 5; 37/Sâffât 149, 157; 52/Tûr 39.

9. Kelime-i Sevâ' (Ortak Söz)

"Kelime-i sevâ'" herhangi bir din, inanç sistemi, düşünce ve yoruma göre değişmeyen, hepsi için ortak değerler ve yasalar hükmünde olan, vahye dayalı dinlerin ortak birikimi, değişmez yasaları, temel mantığı veya "nâmûs"u ya da düsturu manasına gelir.

Eşitlik, adalet ve insaf manalarına işaret eden "kelime-i sevâ'" tarih boyunca Yüce Allah tarafından gönderilmiş ortak inanç, düşünce, ahlak, ibadet, hukuk ve muamelat anlamlarına gelir.³⁰ Yüce Allah tarafından Peygamberi Hz. Muhammed'e (sas) verilmiş bir emir bulunmaktadır. Bu emre göre o, Ehl-i Kitâb'a şöyle seslenmelidir:

"Ey Kitabı olan topluluklar, bizimle sizin için ortak bir paydayı oluşturan kelimeye gelin ki, Allah'tan başkasına kulluk yapmayalım, Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım, Allah'ı bırakıp bir kısmımız bir kısmımızı rabler edinmeyelim." Eğer onlar bundan yüz çevirirlerse deyin ki: "Bizim Müslüman olduğumuza tanık olunuz." (3/Âl-i İmrân 64).

Burada da "kelime" bir sözcük olarak değil, bir düşünce ve inanç örgüsü, bir mantalite olarak zikredilmektedir.

"Kelime" sözcüğünün Kur'ân-ı Kerim içindeki kullanımını böylece gözden geçirip bundan bir fikir edindikten sonra araştırmamızın odağına koyduğumuz âyetlerin üzerinde yoğunlaştıkları başlıca kavramlara geçebiliriz.

A. "Tayyibe" Sıfatı

"Tayyib" kelimesinin asıl anlamı, duyular ve nefsin lezzetli bulduğu, onun hoşuna giden tatlı, rahat, ferahlatıcı, rahat ettirici, mutlu eden, sevindiren şeylerdir. Bu sıfat insanlar, hayvan, bitki ve cansız varlıklara verilebilmektedir.³¹ Aynı sıfatı inanç ve düşüncelere, ahlak ve davranışlara izafe etmek de mümkündür. Bu nedenle namuslu-iffetli kadın da bu sıfatla anılır (24/Nûr 26). Sözelimi, insanların tayyib olanları, cehâlet ve fıskın pisliğinden ve çirkin amellerden arınıp ilim, iman ve güzel amellerle donanmış ve bunlarla süslenmiş olan kişiler manasına gelir. Aynı şekilde bir mekân da tayyib diye nitelendirilebilir. Mesela طوبى (Tûbâ) kelimesi, cennetteki bir ağacın ismi olarak düşünülebileceği gibi yokluğu olmayan beka, zevali olmayan izzet ve fakirliği olmayan zenginlik gibi cennetteki her türlü hoş ve güzel nimete işaret de

³⁰ el-Kattân, *Tefsîru'l-Kattân*, I, 201 (3/Âl-i İmrân 64. AY).

³¹ Meselâ bkz. 4/Nisâ 43; 6/Mâide 6. ayrıca bkz. İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434); Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141).

sayılabilir.³² Bunu yiyecek ve içeceklere de teşmil etmek uygundur. Eğer bir yiyecek veya içecek sağlık, insan doğası ve metabolizması için faydalı ve uygunsa onun tayyib olduğuna hükmedilebilir.³³ İnanç ve düşünce için ise ilâhî vahye, eşyanın hakikatine ve insanın ferdi ve içtimai hayatına faydalı olanlar "tayyib" vasfına sahip demektir.

Yüce Allah katında değerli olan şeyler sadece "tayyib" sığata sahip olanlardır. Kazanç temiz olup Allah adına harcanınca O'nun tarafından kabul edilip güzelce değerlendirilir.³⁴ Bu çerçevede "*et-tayyib mine'l-kavl*" (sözün güzel, temiz, iyi olanı) ifadesi kelime-i tevhîdi veya kelime-i şahadeti getirmek, Allah'ı tespih etmek, O'na hamdetmek ve O'nu yüceltmek gibi güzel sözlerin hepsini kapsayabilecek genişlikte bir manaya işaret eder.³⁵ Bu "isim-sıfat" Kur'ân'da birçok bağlamda kullanılmıştır. Bunları kısaca gözden geçirerek onun anlam haritasını çıkarmaya çalışalım.

1. Züriyet-i Tayyibe

"Züriyet-i tayyibe" hayatın Yüce Allah tarafından belirlenmiş gaye ve hedeflerine uygun biçimde yaşanmasını kabul edip benimseyen, ilâhî vahye uygun şekilde yaşamayı şiar edinen nesil veya kuşak anlamına gelir. Kelimenin aslı bir varlığın özünü ortaya çıkarmak, yaratmak, üretip çoğaltmak³⁶ ve sa-

³² Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, I, 708; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Râgıb, Hüseyin b. M. el-İsfahânî; *Müfredât: Kur'ân İstilahları Sözlüğü*, çev. Abdulabaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2006-2007, "t-y-b" maddesi, (II, 141-143).

³³ "Tayyib" sözcüğü, "habîs"ın zıddıdır. Bu sıfat yer ve arazi için ekine elverişli, verimli, bereketli; rüzgar için yumuşak, serin, ferahlatıcı olup sert olmayan; yiyecek ve rızık için helal; kadın için namuslu, iffetli; söz için içinde çirkin kelime bulunmayan; belde için güvenli, hayrı ve bereketi bol; nefis için halinden razı; buğday için orta derecede iyi olan; toprak için temiz; eşya için rahatlıkla alınıp satılabilen, ganimet için sahih yoldan elde edilen, gadir ve ahidini bozma gibi unsurları taşımayan; yemek için ise onu yiyenlerin tadından zevk aldıkları şey manasına işaret eder. Bkz. Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, "t-y-b" mad. (s. 295); İbn Manzûr, M. b. Mükerrerem; *Lisânu'l-'Arab*, I. B, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., "t-y-b" mad. (I, 563); İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434).

³⁴ Buhârî 30/Zekât 7/Lâ Yakbelullâhu Sadakaten min Gulûl (II, 511, HN: 1344).

³⁵ Buhârî 67/Meğâzî 7/Katlu Ebi Cehl (IV, 1459, HN: 3750); İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434).

³⁶ Bkz. 6/En'âm 136; 7/A'râf 179; 42/Şûrâ 11.

vurmak (18/Kehf 45) manasına işaret eder. Ayrıca beyazlık ve aklık ile de yakın bir manası vardır.³⁷

Bu sıfat, Kur'ân'da Hz. Zekeriya'nın geleceğe ilişkin duasında yer almıştır (3/Âl-i İmrân 38). Burada Allah'ın bir elçisi, Ondan bir "zürriyet-i tayyibe" dilemektedir. Bu temiz bir nesil manasındadır. Niyaz şeklinde dile getirilen bu dilek kalbi temiz, akli temiz, sözü temiz, işi temiz bir nesil manasını mündemiçtir.

2. Belde-i Tayyibe

"Belde-i tayyibe" terkibi yaşamak için tüm güzel şart ve imkânların sağlandığı, maddi hayatın en müreffeh düzeyde yaşanabileceği ülke, bölge veya şehir demektir.³⁸ Her yönden kemale erdirilmiş hayat ortamına, çok yönlü olarak hoşlanan mekânlar ve beldeler bu şekilde tanımlanır.

Bu nedenle Sebe' ülkesi Kur'ân'da "bir belde-i tayyibe" diye tanımlanmıştır (34/Sebe 15). Burada onların meskenlerinde sağda ve solda iki bahçe (cennet) olduğu, Yüce Allah'ın rızkından yiyerek ona şükretmeleri gerektiği belirtildikten sonra ülkeleri bu sıfat ile tanımlanmaktadır. "Beled-i tayyib" (temiz ülke) ve "saîd-i tayyib" (temiz toprak)³⁹ ifadeleri de bu bağlamda düşünülebilir. Bu nedenle Medîne'ye "taybe" adı verilmiştir.⁴⁰ Yani burası temiz, güzel ve hoş gidecek bir mesken ve beldedir. Ayrıca şirk ve günahlardan arınmış, temizlenmiş, ahali ihlâs ve samimiyetle donanmış mekân⁴¹ anlamına da gelir.

3. Rîh-i Tayyibe

"Rîh-i tayyibe" ifadesi insanın hayatında ferahlık ve mutluluk kaynaklarından birini oluşturan güzel, hoş, serin rüzgâr manasına işaret eder. Yani "rîh-i tayyibe" ile hoş giden, serinleten, ferahlatan rüzgâr anlatılır. Bu ifade bir deniz yolculuğunun eşsiz güzelliği tasvir edilirken kullanılmıştır (10/Yûnus 22).

³⁷ Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434); Râgıb, *Müfredât*, "z-r-r" ve "z-r-e" maddeleri, (I, 453 ve 454).

³⁸ Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141); İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434).

³⁹ Bkz. 5/Mâide 6; 7/A'râf 58.

⁴⁰ عن عبد الله بن سلام - وهو أحد أئمة اليهود الذين أسلموا - إنه مكتوب في التوراة في السطر الأول: محمد رسول الله عبده. المولده مكة مهاجرة طيبة. Bzk. Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Fevâz Ahmed- Hâlid es-Sebu', *Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî*, 1. Bsk., Beyrût 1407. Ayrıca bkz. İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 169; Râgıb, *Müfredât*, "t-y-b" maddesi, (II, 142).

⁴¹ Bkz. İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîsi ve'l-Eser*, III, 333; Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141).

Yüce Allah, insanları karada ve denizde yürütmesini bir nimet olarak dile getirir. Denizde gemi içinde tatlı, hoş bir rüzgâr ile yol almalarını ve bunun sevinci içindeyken fırtınalı bir rüzgârın esişiyile dalgaların her yerden üzerlerine geldiğini gördüklerinde kendilerinin çepeçevre kuşatıldığını hissettiklerinde içtenlikle Allah'a dua ettiklerini ve şayet kendilerini kurtaracak olursa kesinlikle şükreden kişiler olacaklarına söz verdiklerini bildirir (10/Yûnus 22). Burada "tayyibe" sıfatı hoş, tatlı, ferahlatıcı nitelikleriyle rüzgârı anlatmaktadır.

4. Mesâkin-i Tayyibe

"Mesâkin-i tayyibe" temiz, güzel, insanın hoşuna giden ve ona zevk veren evler demektir. Özellikle cennet bağlamında onlardan söz edilmiştir. Yani cennet evleri, köşkleri ve sarayları manasına gelir.⁴²

Yüce Allah, mümin erkek ve kadınlara altlarından ırmaklar akan cennetler vaat etmiştir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Ayrıca onlara Adn cennetlerinde güzel meskenler "mesâkin-i tayyibe" vereceğini de söz vermiştir.⁴³

5. Tehıyye-i Tayyibe

"Tehıyye-i tayyibe" güzelce selamlama, içtenlik ve bilinçli bir eda ile selam verme manasına gelir. İnsanların boş evlere girerken dahi kendi kendilerine selam vermelerini, bunun Allah'tan onlara verilmiş kutlu güzel bir hareket tarzı olduğunu beyan eden Kur'ân (24/Nûr 61), selamı, onun sosyal eylemlerin en temel davranış kalıplarından biri sayar.⁴⁴ İslâm da, hayata getirdiği esaslı barış ilkesi nedeniyle bu adı almıştır. Zira "silm" (ve İslâm) genel manada barış ve savaşı terk etme manasında kullanılır. Çünkü sulh anında insanlar birbiriyle uyumlu olur ve kimse kimseyle çekişmez ve didişmez.⁴⁵

6. Hayât-ı Tayyibe

"Hayât-ı tayyibe" sözcüğü temel ahlaki ve insani değerler üzerinde kurulmuş bir hayatın her açıdan olumlu, doğru ve faydalı biçimde yaşanması,

⁴² İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434); Râgıb, *Müfredât*, "t-y-b" mad-desi, (II, 141-143).

⁴³ Bkz. 9/Tevbe 72. Burada "Yüce Allah'ın onlardan razı oluşunun daha büyük bir mükâfat olduğu" da bildirilmektedir. Ayrıca bkz. 3/Âl-i İmrân 15. Ayrıca bkz. Zemaşerî, *Esâsu'l-Belâğâ*, "t-y-b" mad. (s. 295); İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "t-y-b" mad. (I, 563); Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141).

⁴⁴ Bkz. 8/Enfâl 61; 47/Muhammed 35. İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (III, 340); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, "t-y-b" mad. (I, 434).

⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, III, 224 (2/Bakara 208. AY).

yaşanan hayatın tadına varılması, huzur içinde geçen bir hayat manasına işaret eder.⁴⁶ Kur'ân tarafından verilen beyana göre kim iman ettiği halde güzel amel-ler işlerse Allah onlara bu dünyada güzel bir hayat yaşatacak ve ayrıca âhirette de onlara yaptıklarından daha güzeliyle mükâfat verecektir (16/Nahl 97). Oradaki hayat, ölümsüz bir hayattır. Yani orada zenginlik var ama fakirlik yoktur. Sağlık var, ama hastalık yoktur. Mülk var, ama zevali yoktur. Saadet var, ama şekavet yoktur. Onun için oradaki hayat gerçek manada güzel, iyi ve değerli bir hayattır.⁴⁷ Yani o hayat, insanın hoşuna gidecek ve beğeneceği bir hayattır.

Bu da bir inanç, düşünce, ahlak, değerler ve davranışlar sistemi olan İslâm'ın enine boyuna konuşulup anlatılması için gerekli olan bir zemindir. Burada herkes hayatın doğal seyri içinde mutedil biçimde hareket eder; kimse kimseye zarar vermez; herkes birbirine faydalı olamaya çalışır.

7. Kelim-i Tayyib

“Kelim-i tayyib” insana maddi veya manevi açıdan fayda sağlayan, şimdi ve veya gelecek zaman içinde maslahatına uygun düşen güzel sözler, düşünceler, inançlar ve değerler manasına gelir. Allah'a itaat içerikli her söze bu kapsamda yer verilebilir.⁴⁸ Kur'ân okuma, Allah'ı zikretme, Peygamber'e salatu selam getirme, emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker yapma⁴⁹ vb. gibi söz ve eylemler bu kapsamda ilk akla gelebilecek misallerdir.

Burada kadar, Kur'ân-ı Kerim'de “kelime” sözcüğünün anlam haritası üzerinde ana hatları göstermeye çalıştık. Gördük ki, “kelime” sözcüğü Kur'ân içinde değişik kelimelerle bir araya gelmekte ve değişik anlamların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Şimdi ana konumuzu oluşturan ayetler demetinin anlam ve yorumuna geçebiliriz.

Âyetlerin Tefsir ve Yorumu

Burada öncelikle ele aldığımız ayetlerde yer alan kavramların anlam alanını ünlü tefsirlerden özetleme yoluna gideceğiz. Ardından bizce ayetlerin ana temasına, anlatım özelliklerine ve Kur'ân'ın anlam örgüsüne daha yakın görülen manaları seçerek nazara vereceğiz. Öncelikle “kelime-i tayyibe” ve “şecere-i tayyibe” kavramlarının manalarını incelemekle başlayalım.

⁴⁶ Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “t-y-b” mad. (I, 141); Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, “t-y-b” mad. (I, 434); İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, “t-y-b” mad. (III, 340).

⁴⁷ Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 463 (16/Nahl 97. AY).

⁴⁸ Zemahşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, “t-y-b” mad. (s. 295); Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, “t-y-b” mad. (I, 141); İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, “t-y-b” mad. (I, 563).

⁴⁹ Buhârî 100/Tevhîd 23/Kavlullahi Taala Ta'rucu'l-Melâiketu ve'r-Rûhu ileyhi (VI, 2701).

1. Kelime-i Tayyibe

(كَلِمَةٌ طَيِّبَةٌ) Bu ifade sözlükte "temiz bir söz" anlamına gelmesine rağmen burada "doğru bir söz ve sağlam bir inanç" manasına işaret eder. Kur'an-ı Kerim'e göre bu "söz" ve "inanç", tevhidi kabul etmek, peygamberlere, vahye ve âhirete inanmaktır. Çünkü tevhid bunları en başta gelen doğrular olarak tayin etmiştir.⁵⁰

"Kelime-i tayyibe" Allah'ın ulûhiyetine ve Peygamber'in Nübüvvetine tanıklık etmektir. Bu ifade kelime-i tevhid ve bazı zikir sözleriyle de açıklanmıştır.⁵¹ Bu kelime ancak gönülden samimice çıktığında "tayyibe" diye nitelendirilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bir âyetinde "el-kelimu't-tayyib" ifadesi yer alır (35/Fâtr 10). Malum olduğu üzere burada "kelim" sözcüğü çoğuldur ve "kelimeler, sözler" manasına gelir. Onun için özellikle ehl-i kitabın yoldan çıkmasının en temel nedeninin sözü tahrif etmeleri ve "kelimelerin tahrifine marazi biçimde müptela olmaları" olduğuna işaret etmektedir.⁵²

Resûlullah, "kelime-i tayyibe"yi, kelime-i şehadet olarak açıklamıştır.⁵³ Onu kelime-i tevhid (lâ ilâhe illallah) diye yorumlayanlar da vardır. Ebû Ca'fer et-Taberî (v.310) der ki:

"Allah iman edenlere sebat verir" yani Allah onların amellerini ve imanlarını gerçekleştirir. "Kavl-i sabit ile" yani hak söz ile. "Hak söz" de Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in (sas) Allah'ın Resûlü olduğuna tanıklık etmektir."⁵⁴

Beğavî (v.468) bu görüşün tefsir ehlinin ekserinin görüşü olduğunu beyan eder.⁵⁵ Şevkânî (v.1250), onu, kelime-i tevhîd (lâ-ilahe illa'llah), sağlam inanç ve doğru söz olarak tefsir etmiştir.⁵⁶

İbn Abbâs (v.68), "kelime-i tayyibe"yi "Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık etmek" şeklinde tefsir etmiştir.⁵⁷ Mücahid (v.104) ve İbn Cüreyc (v.150)

⁵⁰ Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141); Krş. Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ (v.1979); *Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. M. Han Kayani ve diğerleri, 2. Bsk., İnsan Yay. İstanbul 1996, 14/İbrahim 24; AN: 34.

⁵¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, XII, 454 (35/Fâtr 10. AY).

⁵² Bkz. 4/Nisâ 46; /Mâide 13, 41.

⁵³ Buhârî 68/Tefsîr 14/Sûretu İbrahim 2 (IV, 1735, HN: 4422); İbn 'Acîbe; Ahmed b. M. İbn 'Acîbe; *Bahru'l-Medîd fi Tefsiri Kur'âni'l-Mecîd*, altafisr.com. yay. (Shamela), III, 199-200.

⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 589.

⁵⁵ Bağavî, Ebû M. el-Huseyn el-Beğavî; *Me'âlimu't-Tenzîl*, IV, 349.

⁵⁶ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 14/İbrahim 24. AY (III, 120).

ise, onu iman ile açıklamış “şecere-i tayyibe”yi de mümin diye yorumlamıştır. “Aslı sabittir” yani aslı müminin kalbine kök salmış, “fer’ı de semadadır” yani yüceler âleminde. Onun sayesinde müminin ameli göğe yükselir; orada kabul görür.⁵⁸

Atıyye el-Avfi (v.111) de bu âyeti müminin temsili anlatımı şeklinde yorumlar. Ona göre müminden daima güzel söz sadır olur ve ondan Allah’a yükselen amel meydana gelir.⁵⁹

Er-Rabî b. Enes’e (v.139) göre ise “Kelime-i tayyibe” imanın temsil ile anlatımıdır. Buna göre iman, şecere-i tayyibe’dir. *Sarsılmayan sabit aslı* ise Allah’a samimi bağlılıktır. *Semadaki fer’ı* ise, Allah’a duyulan haşyettir.⁶⁰

Ebû Bekr el-Esam (v.345), “şecere-i tayyibe”yi Allah’a taatin tamamı veya Kur’ân diye açıklar. Bu ifadeyi İslâm çağrısı şeklinde açıklayan İbn Bahr’in⁶¹ yanında onu Allah’a senada bulunmak, tespîh ve tenzih etmek şeklinde yorumlayan İbn Abbâs da vardır.⁶² Başka bir yorum da İbn Acîbe’den (v.1224) gelmiştir: “Hakkı ifade eden ve salaha çağırın bütün sözler bu kapsamda yer alabilir.”⁶³

Bu temsil ile "güzel bir söz"ün ne kadar güçlü ve yaygın olduğu gösterilmektedir. Evrendeki bütün sistem, müminin tanıklık ettiği bu "güzel söz"deki gerçekliğe dayandığından, yer ve bütün sistemi onunla işbirliği içindedir. Bu söz sayesinde gökyüzü bütün sistemi ile birlikte onun hizmetine girer.⁶⁴ Bu nedenle müminle tabiat yasaları arasında bir zıtlama veya çatışma olmaz; aksine her şey doğası gereği ona yardım elini uzatır ve hizmet eder.

2. Şecere-i Tayyibe’nin Cinsi ve Özellikleri

Tefsirle ilgilenen âlimlerin çoğunluğuna⁶⁵ göre “şecere-i tayyibe” kavramı hurma ağacıdır.⁶⁶ İbn Ömer de bu görüşü nass olarak destekleyen bir hadisi rivâyet etmiştir.⁶⁷

⁵⁷ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 155.

⁵⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 567 (EN: 20658).

⁵⁹ Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 568 (EN: 20672).

⁶⁰ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIV, 568 (EN: 20659).

⁶¹ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, III, 199-200.

⁶² Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 155.

⁶³ İbn Acîbe, *el-Bahru’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, III, 199-200.

⁶⁴ Krş. Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 14/İbrahim 24; AN: 35.

⁶⁵ Mesela İbn Mes’ûd, Enes, Mücahid, İkrime, İbn Zeyd ve ed-Dahhâk vb gibi.

⁶⁶ Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, VII, 155.

⁶⁷ Bkz. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, Ebvâbu’s-Siyer 56/En-Nevâdir, III, 472 (HN: 923).

Taberî (v.310) bu "كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ" (temiz bir ağaç gibi) ifadesi hakkında iki görüş beyan eder. Birincisi "Hurma", ikincisi ise "cennetteki bir ağaç"tır. Bunları ifade eden rivâyetleri verdikten sonra: "iki görüşün daha doğru olanı onun nahle (hurma ağacı) olduğunu söyleyendir. Çünkü bu konuda Resûlullah'tan gelen haber sahihtir" dedikten sonra bahsini ettiği İbn Ömer hadisini kaydeder.⁶⁸

Bu teşbihin sair ağaçlar arasında hurma ağacına benzetilmesinin nedeni konusunda da kimi hikmetler aranmıştır. Bunlardan birine göre insana en çok benzeyen ağaç hurma ağacıdır. Hurma ağacının başı kesildiğinde kurur. İnsan da başı kesildiğinde ölür. Diğer ağaçların başı kesildiğinde ise ölmezler; aynı kökten yeniden filizlenirler.⁶⁹

Hız. Ali (v.40) ve İbn Abbâs (v.68) ise "şecere-i tayyibe"yi Hindistan cevizi diye tayin eder.⁷⁰ Şâtîbî de bu görüşü savunur ve hindistancevizinin özelliklerini şöyle sıralar:

"Onun kökü sağlamdır, faydası kesintisizdir, ürünü öncelikle süt, sonra bal, sonra yemek olur. Sütü hayvanların sütünden farksızdır. Bu süt daha sonra sirke, sonra içecek, sonra yağ olur. Bunların hepsi yemek yapılmadan önceki faydalarıdır. Hurma ise altı ay boyunca çiçek halindedir, olgunlaşmaya devam eder. Diğer altı ayda ise tazedir, tatlı ve hoştur. Ebu Hanife de, bununla ilgili olarak Yemen'de "bâhîn" adında bir hurma olduğunu ve onun sene boyunca yendiğini söylemiştir."⁷¹

Şecere-i tayyibe'yi cennetin bir ağacı olarak tanımlayan bir rivâyet de İbn Abbas'a dayandırılmıştır. Zemahşerî ise, onun, hurma, incir, üzüm ve nar gibi meyvesi hoş olan her ağaç olduğunu ifade eder. Ona göre "şecere-i tayyibe"den maksat, meyvedir. Bu ağacın aslı sabittir, fer'ı ise üst tarafıdır ve o da semadadır. Çünkü Arapça'da yukarıda olan her şeye sema denebilmektedir.⁷²

Ağacın, "tayyibe" diye nitelendirilmesi, onun dış görünüş, şekil, yapı, tat, koku ve ondan sağlanan fayda açısından hoş olması gibi özellikleri kapsar. *Aslının sabit oluşu*, kökünün derinlere inmiş, kesilme ve sökülüp atılmaya karşı güvende olduğu manasına gelir. *Fer'ının semada oluşu* da dallarının yüksekliği

⁶⁸ Ebu Ca'fer İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, XVI, 573 (EN: 20678, 20696); Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141).

⁶⁹ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 348; Şihâbuddin Ahmed el-Bûsîrî, *İthâfu'l-Hıyreti'l-Mehere bi-Zevâidi'l-Mesânîdi'l-Aşere*, IV, 99.

⁷⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 155.

⁷¹ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, III, 199.

⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 281; Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, "t-y-b" mad. (I, 141); Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 245. Kullanılan ifade şöyledir: "لأن كل ما سماك وعلاك فهو سماء"

anlamına gelir. Zira dalların yüksekliği, köklerin sağlamlığı manasını taşır. Dallar yükseldikçe meyveler yerin kirinden ve kokusundan daha arınmış ve temiz olur.

تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا “Her zaman Allah’ın izniyle yenilecek meyvesini verir” (14/İbrahim 25). Dahhâk (v.105) der ki: Bu ifade söz konusu ağacın, mevsime göre değil, her zaman meyvesini verdiğini anlatır. O, mümin gibi, her an çalışır. Gündüzün her saatinde, gecenin her saatinde, kışın ve yazın Allah’a itaat yolunda çalışan mümin gibi bu ağaç da daima faaliyet içindedir ve fayda verir.⁷³

تُؤْتِي أُكْلَهَا كُلَّ حِينٍ “Yiyeceklerini her an verir” âyette geçen “كُلَّ حِينٍ” ifadesi “her vakit” demektir. Demek ki, bu ağacın meyveleri her zaman hazır halde kendilerini devşirecek elleri beklemektedir. Diğer ağaçlar gibi kimi zaman meyve verip diğer zamanlarda meyve vermez değildir. Mücâhid (v.104) ve İkrime (v.105) ise “el-hîn” tam bir senedir, çünkü hurma ağacı ancak senede bir meyve verir, derler.⁷⁴

Ebû Ca’fer et-Taberî (v.310) der ki:

“Bu konudaki görüşlerin doğruya en yakın olanı, “hîn”den maksadın, sabah, akşam ve her zaman olduğunu söyleyen görüştür. Yoksa teşbihteki ağaç, yiyeceğini her zaman verdiğine göre müminin de ona benzemesi uygun düşmez. Hâlbuki mümin her an, her gün, her saat Allah’a yükselen söz ve ameller ile meşguldür. Yani o, her sene veya her altı ayda bir yahut her iki ayda bir bu ameli yapan kişi değildir. Mesel, mümessel bihe aykırı olmayacağına göre bizim bu yorumumuzun doğruluğu açıktır. Burada ‘Ağacın hurma diye tayin edilmesi ve onun da yaz kış sürekli meyve verdiği nasıl doğru olabilir?’ diye bir istifhamdan söz edilebilir. Ona cevaben de: Kışın verdiği meyve “tal”dır. Yazın ise, meyvesi “belh”, “büsr”, “ratb” ve “temr” dir.”⁷⁵

Yani bu insan daima mearifin, hikemin ve hakâikin meyvelerini verir.⁷⁶ Tıpkı benzetildiği ağacın her mevsimde meyveye durduğu gibi o da faydalı iş ve eylemlerinde sergilemede kusur etmez.

Kur’ân kavramları üzerinde yoğunlaşıp derinleşenler, bazen maksuda uzak düşerler. Hurma ağacının meyvesi üzerinde bırakılırsa sene boyunca yenilebilir, denmesi de “hîn” için her zaman, her saat, gece, gündüz, yaz, kış gibi değişik anlamlar verilmesi ve onlarda ihtilaf edilmesi de bu türden bir girişimdir. Bize düşen onun hangi ağaç olduğunun peşine takılıp teferruatta boğulmak

⁷³ Ebu Ca’fer İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vili’l-Kur’ân*, XVI, 577.

⁷⁴ İbn Âdil, *el-Lübâb*, IX, 488.

⁷⁵ Ebu Ca’fer İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-Beyân fî Te’vili’l-Kur’ân*, XVI, 582.

⁷⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, IX, 384.

değil, bu dört sıfatla nitelenmiş ağaç nosyonunu göz önünde bulundurmak ve akıllıca davranıp onu elde etmeye çalışmaktır.⁷⁷

Temsilden anlaşılan, şecere-i tayyibe'nin, şecere-i iman olduğudur. İmanın kökü kalpte sabit olan tevhitir. Gövdesi farzlar ve vaciplerdir. Dalları müekket sünnetlerdir. Yaprakları menduplar ve müstehaplardır. Çiçekleri, haller ve makamlardır. Zevkleri, vicdan ve muamelelerin tatlılığıdır. Meyvelerinin güzelliğinin son derecesi ise, ilimler, ihsan makamı olan zat sıralarının keşfidir. O da şuhûd ve ayân marifetidir. Bu makama erişmeyen, iman ağacının meyvesini derleyemez. Bunlardan bir şeyi eksik yapan iman ağacından bir şeyleri (gövdesi, dalları, yaprakları, çiçekleri, meyveleri vb. gibi) eksik bırakmış olur. Bu ağacın da kendi kendine yetişen çöl, dağ, yayla ağacı gibi sahipsiz ve aşısız olmaması gerekir. Bir gözetenin olması ve onu eğitmesi lazımdır. Yoksa yaprakları ve dalları çok olur ama meyvesi cılız ve zayıf kalır.⁷⁸

Bu, Yüce Allah'ın iman ve marifet için verdiği bir meseldir. Onu hoş bir ağaca benzetmiştir. Bu ağacın kökü yerde, dalları ise yüksektir, meyveleri de kusursuzdur. Her zaman meyvesini verir ve onun sahipleri her zaman ondan faydalanırlar. Bu ağacın kökü marifet, deliller ve burhanlar ile desteklenmiş imandır. Gövdesi ise, farzlar demek olan salih amelleri yapmak ve günahlardan sakınmaktır. Bu ağacın dalları ise ubudiyetin adabını yerine getirmektir. Çiçekleri ise, güzel ahlaklardır. Meyveleri, taatin tatlılığı ve hizmet lezzetidir.

Ağaçların meyveleri tat, yapı, koku ve şekil açısından değişik olduğu gibi taatin de meyveleri ve kulun kalbinde duyduğu şeylerin manaları, ayrıca taatin tadı da farklı olur. Bu âbidlerin sıfatıdır. Kulun vaktinde gördüğü bast hali de bundandır. Bu hal ariflerin sıfatıdır. Gönülde bir rahatın hissedilmesi de bundandır ki, bu da tabilerin sıfatıdır. Hayatında elde ettiği ünsiyet de bundan kaynaklanır ki bu da muhiplerin sıfatıdır. İçinde hissettiği fakat sebeplerini bilemediği, dindirmek için bir yol bulamadığı endişe ve heyecan da ondandır ki, bu da müştakların sıfatıdır. Bu ağacı kabuğunu soyarak, köklerini kesmek, dallarını kırmak gibi ona zarar verecek şeylerden korumak gerekir. Ağaçlar meyvelerini senede bir verir. Bu ağaç ise her an meyvesini vermektedir. Cennetin sevabı olarak verilen ağaçlar gibi: "Ne kesintiye uğrar ne de engellenirler" (•٧/Vakıa 33). Bu ağacın da faydaları ne kesintiye uğrar ne de engellenir.

Ele aldığımız ayetlerde yer alan ve olumlu birer manaya işaret eden "kelime-i tayyibe" ve "şecere-i tayyibe" ardından şimdi de olumsuz birer manaya

⁷⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 245.

⁷⁸ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, III, 199-200.

delalet eden “habîse” sıfatı ve onunla oluşturulmuş olan “kelime-i habîse” ve “şecere-i habîse” kavramlarını ele alalım.

B. “Habîse” Sıfatı

Arapçada (الخبيث الخبيثة) “habis-habise” sıfatı haram, kötü, zararlı, çirkin ve tiksinti veren şeyler (4/Nisâ 2) için kullanılır. Aslında bu sözcük *tayyib* (iyi, temiz, helal, hoş, güzel vb.) kelimesinin zıddı bir anlama işaret eder. Onun için insanların, çocukların ve rızkın “tayyib” sıfatını taşımayanları “habîs” diye nitelendirilir.⁷⁹ Arapçada özellikle şeytan ve cinlerin zararlı olanları, rahmetten uzak düşen varlıklar, hilekâr ve düzenbaz kişiler bu sıfatla anılır.⁸⁰ Bu bağlamda yalan, iftira, aldatma, küfür ve sövüşme sözleri *habîs* sayılmıştır.⁸¹ Özünde, yapısında, kuruluş ve işleyiş mantalitesinde fenalık ve şer olan şeyler *habis* diye algılanmıştır. Bu sıfatı şeytan, insan, hayvan, mekân ve eşya için kullanmak da çokça rastlanan bir şeydir.⁸²

İslâm literatüründe her kötü inanç, düşünce, değer ve ilke küfür ve şeytanla irtibatlı biçimde ele alınmıştır. Çirkin ve hoşla gitmeyen her tür söz ve davranış da onlarla birlikte ve onların bir mahsulü olarak tanımlanmıştır.⁸³ Onun için İslâm’ın kötü, şer, zararlı ve haram saydığı hiçbir şey yoktur ki, küfür ve şeytanla irtibatlı olmasın. Her çeşit günah ve düşmanlık, kin ve nefret de inkâr ve İblis kaynaklıdır.⁸⁴

⁷⁹ Feyrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 215 “h-b-s” maddesi.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II, 141; Cevherî, *es-Sihâh fi'l-Luğa*, I, 161, 199; İbn Siyde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, II, 327.

⁸¹ Bkz. Buhârî 59/Vasâyâ 21/Kavlullahi Taala... 4/Nisâ 2-3 (III, 1015); İbn Siyde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, II, 327.

⁸² Hz. Ömer, Abdullah b. Übey b. Selûl’ün, Resûlullah (sas) hakkında “Medine vardığımızda aziz olanlar, zelif olanları oradan kesinlikle sürüp çıkaracaktır” dediğinin tespit edilmesi üzerine: (ألا نقتل يا رسول الله هذا الخبيث) “Yâ Rasûlallah, biz bu habisi öldürmeli değil miyiz?” diye sormuştur... Bkz. Buhârî 65/el-Menâkıb 9/Mâ Yunhâ min Da’vâ'l-Câhiliyye (III, 1296, HN: 3330; ayrıca 4622, 4624); Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccac; *El-Cami'u's-Sahih el-Müsemmâ Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuad Abdulbakî, Daru'l-Cil-Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ts., el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb, Nasru'l-Ahi Zâlîmen ev Mazlûmen (HN: 2584).

⁸³ Resûlullah (sas) bir keresinde bir sahabinin gördüğü bir olayı yorumlarken (صَدَقَ الْخَبِيثُ) diyerek şeytanı “habîs” diye adlandırmıştır. Bkz. Nesaî 81/Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle 228/Zikru mâ Yucîru mine'l-Cinni ve's-Şeytân (VI, 239, HN: 10796-10797); el-Hâkim, *el-Müstedrek*, Fedâilu'l-Kur'ân (I, 749, HN: 2064).

⁸⁴ Kur'ân-ı Kerim’de kötü arkadaş “şeytan” diye tanımlanmıştır. Bkz. 43/Zuhruf 36. Resûlullah (sas) şu varlıklar hakkında şeytan vasfını kullanmıştır: Namaz kılan kişinin önünden geçmek için ısrar edenin, namazın doğduğu veya battığı sırada ibadet etmeye çalışanın, nöbet tutan askerin uyumasına ve Resulullah (sas) dahil bütün kafilenin sabah namazını

Şimdi de "habîs" sıfatının içinde yer aldığı iki ifade olan "kelime-i habîse" ve "şecere-i habîse" kavramlarına verilmiş manaları inceleyelim.

1. Kelime-i Habîse

Âyet-i kerimede (14/İbrahm 26) yer alan كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ "kötü kelime", İbn Acîbe'ye göre kelime-i küfr, şirk ve ona çağrı yapma ve hakkı yalan sayma⁸⁵ anlamlarına gelmektedir. Âlûsî'ye (v.1270) göre ise yalan, iftira, karalama da Allah'ın razı olmayacağı her tür kelime de bu kapsamda yer alır.⁸⁶ Bunların "habîs" olmasının nedeni şirkin necisliğiyle beraber olmalarındandır. Kelimenin habisliği onun şirke teşne olmuş ve ona kaynaklık eden bir kalpten çıkmış olmasındandır.

Zeccâc der ki: "Habîs kelimeler, habîs erkek içindir. Ayrıca habîs kelimeler de habîs erkekler içindir. Yani habîs kelimeleri ancak habîs erkekler ve kadınlar konuşur." Kimisine göre ise, habîs kelimeler ancak habîs erkek ve kadınlara yapışır. Tahîr ve tayyib olanlara ise bu tür habîs kelimeler yapışmaz.⁸⁷

Küfrün ne işe yarar bir kökü ne de kayda değer bir gövdesi vardır. Şirk de öyledir. Onun da ne bir hücceti, ne sebatı ne de kuvveti vardır. Yani onun kararlılığı ve sabitliği söz konusu değildir. O herhangi bir delille desteklenemez ve daima çelişki ve çürüme ile karşı karşıyadır.

Kâfirin küfrünün ve Allah'a karşı gelme olan amelinin yeryüzünde bir sebatı, gökyüzüne yükselişi yoktur. Zira ondan, Allah'a yükselecek bir şey yoktur. Onun ne dünyada ne de âhirette salih bir ameli vardır. Ne hayırlı bir ameli ne de güzel bir sözü vardır. Allah ona ne bir bereket ne de bir menfaat koymuştur.⁸⁸

Kur'ân'da inkârcılığa "kelime-i habîse" ile misal verilmesi kusursuz bir temsildir. Zira Yüce Allah öylece onun pek çok zararları bulunduğunu, her tür

kaçırmasına yol açan varlığın... Sıra ile bkz. Buhârî 12/Ebvâbu Sütreti'l-Musallî 10/Yeruddu'l-Musallî Men Merre Beyne Yedeyhi (Ii 191, HN: 587); Müslim, Salât, Men'u'l-Marri Beyne Yedeyi'l-Musallî (HN: 505); Buhârî 63/Bed'u'l-Halk 11/Sıfatu İblîs ve Cünûdîhi (III, 1193, HN: 3099); İmam Malik, Muvatta' 1/Vukûtu's-Salât 6/en-Nevmu ani's-Salât, (I, 13-14, HN: 25-26).

⁸⁵ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, III, 199-200.

⁸⁶ Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 359.

⁸⁷ İbn Siyde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, II, 328; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 479.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*, XVI, 586, 588 (EN: 20750).

fayda veren şeyden de uzak olduğunu beyan etmiştir. Âyet-i kerimede bu özellikler açıkça ifade edilmiştir.⁸⁹

2. Şecere-i Habîse

Âyet-i kerimede (14/İbrahm 26) yer alan كَسَجْرَةَ خَبِيَّةٍ (kötü bir ağaç gibi) ifadesi hakkında İbn Atıyye (v.542) der ki: Bana göre zahir olan bu teşbihin belli olmayan bir ağaçla yapıldığıdır. Bu vasıflar hangisinde varsa o ağaç teşbih için uygundur. Mesela bir orta boy çalı veya bir zehir ağacı olabilir. Kökleri sökülüp çıkarıldığında bu ağaç gayet dayanıksız ve zayıf düşer. Onu en ufak bir rüzgâr yerinden söküp atabilir. Yani kâfir elinde bir şey olduğunu sanır. Fakat bu sanısı ona bir fayda vermez. Tıpkı bu ağaçta olduğu gibi... Cahil kişiler onu faydalı bir varlık zannederler hâlbuki o meyvesi kötü, faydası olmayan bir ağaçtır.⁹⁰

Buna göre “şecere-i habîse”, Allah’ı bilmemek ve tanımamaktır. Çünkü bu tüm felaket ve afetlerin ilk adımıdır. O bütün korkuların adresidir ve kötülüklerin başıdır. Yüce Allah onu üç sıfatla nitelemiştir: O habis bir ağaçtır. Ona sarımsak, kürâs veya çok zararları olduğundan “hanzal” diyenler de vardır. Kimisi de ona diken demiştir. Gerçekte ise bu kadar detaya ihtiyaç yoktur. Çünkü ağaç kimi zaman kokusu, kimi zaman tadı, kimi zaman şekli ve görünüşü, kimi zaman da pek çok açıdan zararı olduğu için “habîs” sayılır. Bu sıfatların hepsini taşıyan bir ağaç günlük hayatta mevcut olmasa da onunla temsil verilebilir.⁹¹

Ayrıca “şecere-i habîse” yerden sökülüp atılan şirktir de denebilir. Çünkü küfür çelişkili ve zıtlıklarla dolu bir yaklaşımdır. Sahih bir aslı yoktur. Onu ne gerektiren bir burhan, ne açık bir delil ne de gerektiren bir sebep söz konusudur. Küfür (inkâr) sadece şüphelerden, saçmalıklardan ve sapıklıklardan ibarettir. Bu da herhangi bir yerde durmayan vesveseler ve kendi kendini kandırmalara yol açan bir tavidir. Zira o, çürük şüpheler, bozuk asıllardan meydana gelmiştir.⁹²

3. Şecere-i Habîse’nin (Kötü Ağacın) Cinsi ve Özellikleri

Bu ağacın ne olduğu hakkında ileri sürülen görüşlere göre hanzal, keşûs, sarımsak, diken, yer elması, tuhlub (yosun) gibi bir ağaçtır. Şecere-i habîsenin hanzal, keşûs vb. ile tayin edilmesi müşâkele içindir. Yoksa bu ağaç cinsinin hepsini değil, sadece birini ifade edebilir. Yani, meyvesi tatlı ve hoş olmayan

⁸⁹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 246.

⁹⁰ Ebû Hayân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 157; İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-Vecîz*, IV, 103.

⁹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 249.

⁹² Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, IV, 44; Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 384.

her ağaç, zahirli olan, teşbihin bütün bu vasıflarını taşıyan tayin edilmemiş belli olmayan herhangi bir ağaç, onu karşılayabilir.

Bazılarına göre "şecere-i habîse" denen ağaçtan kasıt şeryân'dır (hanzal). Taberî: "Resûlullah'tan (sas) bunun hanzal olduğuna dair bir haber gelmiştir. Eğer o sahih ise, ondan başkasını söylemek doğru olmaz. Sahih değilse, bu Yüce Allah'ın belli başlı niteliklerini verdiği (ama adını beyan etmediği) bir ağaçtır, demek gerekir," şekline ucu açık bir yorumda bulunur.⁹³

Ca'fer es-Sâdık (v.148), şecere-i habîseyi tevil ederken der ki: Şecere-i habîse, şehvetler; onun bulunduğu yer ise nefislerdir; suyu emel, yaprakları tembellik, meyveleri günahlar ve varacağı yer ise ateştir.⁹⁴ İmamiye, Ebû Ca'fer'den bu ağacın Beni Ümeyye, şecere-i tayyibe'nin ise Resûlullah, Ali, Fatıma ve onların çocukları olduğunu rivâyet eder.⁹⁵ Ehl-i Sünnetin bazı rivâyetlerinde de şecere-i habîseyi Beni Ümeyye diye yorumlama eğilimi gösterenler vardır.⁹⁶ Elbet bir tevidir ve ayetlerin manasını böyle anlamaya delil sayılabilecek dikkate değer bir hüccet söz konusu değildir.

C. Kavl-i Sabit

بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ (Kavl-i sâbit ile): Sarsılmayan, değişmeyen, bozulmayan ve eskimeyen söz demek olan "kavl-i sabit" mümin için istikamet üzere kalış ve eğriliği terk ediş demektir. Ona akide duruluğunu ve kalbin samimiyetini açıklamak için zaruri olan şهادettir diyenler de vardır. Kavl-i sabiti, sadece dilin söylemesi değil, kalbin söylemesi şeklinde yorumlayanlar da vardır. Onu, Allah'ın aziz ve kadim sözü olarak kabul edenler de söz konusudur. Zira bu sözün fena bulması ve batıl olması söz konusu değildir. Sebat açısından o, kulun sözünden evladır. Çünkü kulun sözü eserdir. Eser olan ise sübût ve bekâ vasfına haiz değildir. Onun sözü sadece Allah'ın sözüne bağlılık gösterdiğinde hükmen baki kalabilir. Bu onun iman etmesi, mümin olması ve iman diye adlandırılmasıdır. Allah'ın sözü ise zeval bulmaz. Ebu Ca'fer'in (v.310) tespitine göre bu konudaki doğru görüş şöylece özetlenebilir: Dünya hayatında ve âhirette kavl-i sabit ile tespit işi dünya hayatında Allah'a iman ve Resûlü Muhammed'e (sas) imanda onları desteklemesi, âhirette ise tıpkı dünyadaki gibi

⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 583, 585. (EN: 20737, 20748).

⁹⁴ Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 484.

⁹⁵ Bkz. Tabâtabâî, *el-Mîzân*, 14/İbrahim 25. AY.

⁹⁶ Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 359, 391.

onları kabirde tevhit ve Resûlullah'tan sorguya çekilirken kendilerine ianede bulunmasıdır.⁹⁷

Âyet-i kerimede (14/İbrahim 24) geçen "kavl-i sabit" kelime-i tevhid veya kelime-i şehadet manasında kullanılan "kelime-i tayyibe" ile yakın anlamlı bir ifadedir. Resûlullah da (sas) "sahih" diye tanımlanan bir beyanında onu *kelime-i şahadet* olarak açıklamıştır.⁹⁸

İbrahim sûresi 24. ayet, kelime-i Tayyibe ve şecere-i Tayyibe kavramlarını tebci mahiyetinde bir beyanı muhtevlidir. 25. ayet ise bunun neticesini ve mahsulünü dile getiren bir açıklamayı ibret alınsın diye dile getirmektedir. 26. ayet ise kelime-i habise ve şecere-i habise kavramlarını tanımlamakta ve onların hususiyetlerini ifade etmektedir. 27. ayette ise iman edenlerin hem dünya hayatında hem de âhirette Yüce Allah tarafından kavli sabit ile desteklenecekleri bildirilmektedir. Şimdi de bu iki desteğin ne olduğunu inceleyelim.

1. Dünya Hayatında Sebat

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا Bu âyet-i kerimede (14/İbrahim 27) Yüce Allah'a izafe edilen *dünya hayatında kavli-i sâbit ile sebat vermesinin* anlamı, mü'minlerin sebatını sağlaması, felaket, tehlike ve fitne anında onların dayanma ve direnme gücünü göstermeleri için kendilerini manevi yönden desteklemesi manasındadır. Allah bu müminleri dünyada sabit kılar da hiçbir bidat onlara ilişemez. Akıllarına pek çok kötü şey geldiğinde Allah onu sabit kılar da bu sayede sırat-ı müstakim ve din-i kavimden ayrılmaz. Vesveseler onu şeytana uymaya çağırduğunda, hevâcis onu nefsin kötü arzularına uymaya yönelttiğinde Hak onu rızasına muvafık şey üzere sebat ettirir. Sevgi faktörleri onu dünya sevgisi, evlat, akraba, mal ve diğer sevilen şeyler gibi çeşitli sevgilere sevk ettiğinde Hak, onun onlardan kurtulması için kendisine yardım eder de o da onların hepsini terk eder ve Hakkın çağrısı dışındaki davetleri hissetmez olur.⁹⁹

Ashâb-ı Uhdûd, Ashâb-ı Karye, Sehere-i Firavun, dinden döndürmek için testerelerle doğrananlar ve etleri demir taraklarla kazınanlarda görülen

⁹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI, 602.

⁹⁸ Buhârî 29/Cenâiz 85/Ma Câe fi Azâbi'l-Kabr (I, 463, HN: 1303 ve 4422); Müslim 54/el-Cennetu ve Sıfatu Ne'imihâ ve Ehlihâ 18/Arzu Mak'adi'l-Meyyiti mine'l-Cenneti ev'in-Nâri Aleyhi (VIII, 162, HN: 7398, 7399):

قال البخاري: حدثنا أبو الوليد، حدثنا شعبة، أخبرني علقمة بن مرثد قال: سمعت سعد بن عبيدة، عن البراء بن عازب، رضي الله عنه؛ أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: "المسلم إذا سئل في القبر، شهد أن لا إله إلا الله وأن محمدا رسول الله، فذلك قوله: { يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ } .ورواه مسلم أيضا وبَيِّنَةِ الجماعة كلهم، من حديث شعبة.

⁹⁹ Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, IV, 45; Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 384.

dayanma ve direnme gücü gibi.¹⁰⁰ Mesela Cercîs, Şem'ûn ve Bilal-ı Habeşî gibi azimli, kararlı müminlerin işkence altında sebat etmelerini sağlaması gibi.¹⁰¹

2. Âhirette Sebat

(Öteki dünyada) يَثْبُتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ onlar kabirde suale tabi tutulurken Yüce Allah'ın orada onların sebat etmelerini sağlamasıdır. Bu konuda Peygamberden gelen kimi rivâyetler de aktarılmıştır.¹⁰² Orada inançları ile amelleri arasındaki uyum sorulduğunda dillerinin tutulmaması, korkmamaları ve haşrin ahvalinden şaşkına dönmemeleri de bu ilâhî sebat ettirmenin bir tezahürü olarak görülmektedir.¹⁰³

"Kavl-i sabit" ifadesinin baş tarafında yer alan "bâ" harfi ile anlatılmak istenen de şöyle yorumlanmıştır: "Yüce Allah'ın onları kabirde sebat sahibi kılmasının nedeni onların dünya hayatında bu söze devamlı bağlı kalmalarıdır. Bu sözün aklî bir yorumu da vardır: İnsan bir işe devam ettiğinde bu onun aklında ve kalbinde daha güçlü bir şekilde yerleşir.

Âhirette onu meleklerden resûlleriyle sabit kılar, kıyamette sual ve muhasebe esnasında onu sabit kılar. Cennette de onu sabit kılar. Zira kul orada da Allah'a hamd eder ve zikretmeye devam eder.

Buna göre kul, "lâ ilahe illallah" sözünü dilinden eksik etmez, onun hakikatleri ve incelikleri üzerinde daha kusursuz ve eksiksiz biçimde düşünürse bu marifet onun aklında ve kalbinde ölümden sonra da daha güçlü ve kusursuz etkisini sürdürür. İbn Abbâs (v.68) da bir yorumunda buna değinmiştir.¹⁰⁴ Demek ki, insan bir kere kavl-i sabite ulaştı mı artık ondan kopmaz ve istikbalde hep onunla beraber olur, daima onunla birlikte kalır.

Kur'ân-ı Kerîm, genelde temel meseleleri anlatırken kimi zaman da çok dikkat çekmek istediği bazı konularda temsil yoluyla anlatmayı öne çıkarmaktadır. İncelediğimiz ve iman ile küfrün temsil yoluyla anlatımı üzerinde yoğunlaşan ayetlerde de sembolik bir dil ve ona bağlı temsiller kullanılmıştır. Şimdi

¹⁰⁰ Bkz. 85/Burûc 1-16; 36/Yâsîn 13-36; 20/Tâhâ 55-76.

¹⁰¹ Ebû Hayân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 127; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IX, 362.

¹⁰² Bu rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, *el-Cenâiz/el-İstiğfâr İnde'l-Kabri li'l-Meyyit* (IV, 339), *el-Hâkim*, "sahîh" saymıştır. Bkz. *el-Müstedrek*, *el-Cenâiz*, (I, 526, HN: 1372); *el-Elbânî de "Mişkâtü'l-Mesâbih"* talikinde "sahîh", İmam Nevevî ise, onu "el-Ezkâr"da "hasen" saymıştır. Bkz. Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, IV, 351 (14/İbrahim 27 AY).

¹⁰³ Ebû Hayân, *el-Bahru'l-Muhît*, VII, 127.

¹⁰⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 247.

temsili anlatımın etkili yönleri ve hikmetleri hakkında müfessirlerin başlıca görüşlerini özetlemeye çalışalım.

D. Bu Darb-ı Meselin Gayesi ve Hikmeti

“وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ” *Allah, insanlara meseller verir ki, ibret al-sınlar*” (14/İbrahim 25). Yani, mesellerin verilmesi manaların daha iyi anlaşılması, iyice hafızaya yerleşmesi ve daha iyi tasvir edilebilmesi içindir. Çünkü sırf akli manaları his, hayal ve vehim kabul etmez. Onlara denk mahsûsât ile beraber zikredildiğinde his, hayal ve vehim kabul etmemeyi bırakır, makul olan mahsusa uyum sağlar ve bu sayede tam anlayış elde edilir ve matluba ulaşılır.¹⁰⁵

İmanın ağaç ile temsil edilmesinin hikmeti şöylece açıklanabilir: Bir ağacı ağaç yapan derine inen kökleri, ayakta tutan gövdesi ve yüksek dallarıdır. İman da tıpkı böyledir. O da ancak üç şeyle tamamlanır. Bunlar kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve beden ile amel etmektir.¹⁰⁶

Yüce Allah'ın Kitâb-ı Kerim'inde bahsettiği bu ağacı temsil olarak vermesi, imana duyulan arzunun çok güçlü olması gerektiğini açıklamaktadır. Bundan akıllı kişinin onu elde etme imkânı olduğunda ondan gafil olması ve onu kazanmada gevşeklik göstermemesi lazım geldiği de anlaşılmaktadır.

Teşbihteki ağaca benzetilen kişi, faydası devamlı, ilmi sürekli, özü zikrullâhın vakitlerini ibadullaha hatırlatma ile ma'mur, hareketleri ve duruşları taatullâh ile donanmış, bunların hepsiyle Allah'ın rızasını kasteden kâmil müminidir. Bu müminden her zaman ve saatte Allah'a yükselen bir amel sadır olur.¹⁰⁷

Hakikat ehlinin kalpleri de bunun gibidir ve ne ondan çevrilirler ne de engellenirler. Hakikat her zaman onlara görünür ve ondan engellenmezler. Bu ağacın meyveleri, meyvelerin en iyileridir. Nurları da nurların en latif ve en zarif olanlarıdır. Bu kıssa ehlinin işaretleri ve lafızları mana ve mertebe açısından reyhanlar ve çiçekler gibidir. Bu ağaç için bir su da gerekir. O da inâyetin devam etmesidir. O ağacın yapraklanması kifâyetle, çiçek açması ise hidâyet ile mümkündür.¹⁰⁸

Bu ağacın suyu, pişmanlık, hayâ, özleme, üzüntü, emanet, huşu ve göz-yaşı akıtmaktır. Bu ağacın meyveleri durumlara göre değişiklik arz eder diyen-

¹⁰⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 245.

¹⁰⁶ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzîl*, IV, 347; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 244; Bikâî, *Nazmu'd-Durer*, IV, 380; İbn Âdil, *el-Lübâb*, IX, 488.

¹⁰⁷ İbn Acîbe, *el-Bahru'l-Medîd*, III, 199-200.

¹⁰⁸ Kuşeyrî, *Tefsîru'l-Kuşeyrî*, 43.

ler de vardır.¹⁰⁹ Bunlar yerine göre tevekkül, tafvîz; teslîm, muhabbet, şevk, rızâ; ahvâl-i safiyey-i vâfiye ve ahlâk-ı âliyyey-i zekiyye gibi tutum ve davranışlardır.

Değerlendirme

İman ile küfrün karşılaştırıldığı bu temsilde temel unsurlar müspet yön üzerinde yoğunlaşmıştır. Burada merkeze alınan unsurları gözden geçirip onlarla öz olarak verilmek istenen mesajı izah etmeye çalışalım.

I. Ağacın Tayyibe (Temiz) Oluşu

1. Bu ağaç, "tayyibe" diye nitelendirilmiştir. Bu onun görünüm, suret ve şekil açısından tayyip (hoş, tatlı, güzel) olmasını gerektirir.

2. "Güzel kokulu" diye nitelendirilmiştir.

3. "Güzel meyveli" diye nitelendirilmiştir. Yani ondan meydana gelen meyveler lezzetli ve yiyenlerin hoşuna gider.

4. "Fayda açısından güzel" diye nitelendirilmiştir. Çünkü yenirken lezzet verdiği gibi başka şekilde de birçok faydaları vardır. Onun için "şecere-i tayyibe"yi bütün bunların hepsini kapsayacak şekilde düşünüp yorumlamak gerekir.

II. Aslının Sabit Oluşu

Bu ağacın kökü derindedir ve bakidir. Devrilme, kopma, zeval ve fenaya karşı güvendedir. Eğer güzel (hoş, tatlı, iyi) bir şey inkıraz ve inkıdaya maruz ise, her ne kadar varlığı ve mevcut oluşu bir sevince sebep olsa da onun inkıraz ve inkıdaya maruz oluşundan doğan korku ve endişe beraberinde bir hüznün ve üzüntü getirir. Sevincin kemali için onun sürekli olarak elde kalması gerekir.

III. Dallarının Semada Oluşu

Bu ifade söz konusu ağacın kemalini iki açıdan göstermektedir:

1. Dalların yüksekliği ve yukarılara çıkma gücü onun aslının sebatını ve köklerinin derinliğe incek kadar güçlü ve sağlam olduğunu ifade eder.

2. Yüksekliği ve yukarılara çıkması onun yerden kaynaklanan kir pastan ve binaların çerçöpünden uzak olduğunu gösterir. Böylece onun meyveleri her tür şaibeden uzak olarak, tertemiz ve hoş biçimde ortaya çıkar ve daima el altında hazır halde bulunur.

¹⁰⁹ Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 384.

IV. Her Zaman Meyve Verişi

Bu sıfatlar, kendileriyle nitelenen ağacın daima mevcut olduğunu ve her zaman meyvesini hazır halde bulundurduğunu gösterirler. Bu ağaç, kimi zaman meyve verip diğer zamanlarda meyve vermeyen ağaçlar gibi değildir.

Bu temsili böyle anlayanların marifetullahın ve onun sevgisinde, hizmet ve taatinde istiğrakın da bu dört sıfat açısından adı geçen ağaca benzediğini idrak etmeleri gerekir. Şimdi bunları biraz açıklayalım:

Birinci Sıfat

Bu ağaç "güzel ve hoştur." Hakikate göre, gerçekten güzel ve lezzetli olan sadece marifetullâh'tır. İnsan belli bir meyveden bedeninin mizacına uygun düşen özellikler taşıdığından lezzet alır. Bu uygunluk ve uyum ölçüsünde ondan alınan lezzet de daha büyük olur. Bir de insanın nefis-i nâtıkası ve rûh-i kudsiyesine uygun ağaç ve meyveler vardır. Bu ise ancak marifetullâh, muhabbetullâh ve ondan hoşlanmada istiğraktır. Bu marifetin çok lezzetli olması gerekir. Hatta meyveden elde edilen lezzetin nefsin cevherinin marifetullâh ile aydınlanmasından duyulan lezzetten daha az olması kaçınılmazdır.¹¹⁰

Bunu da şöyle izah etmek mümkündür:

1. Duyusal idrakler, ancak duyunun yüzeyinin duyulan şeyle yüzeysel temasıyla oluşur. Bununla beraber, duyulanın cevheri, duyunun cevherine nüfuz etmez. Zira cisimler birbirinin içine giremez. Öte yandan marifetullah, eğer bu nur ve aydınlanma ise nefsin cevherine nüfuz eder ve onunla birleşir. Bu aydınlanma esnasında nefis adeta bu aydınlanmadan önceki nefis değilmiş gibi olur. Bu da her iki lezzet ve zevk için önemli bir fark oluşturur.

2. Meyveden zevk alan organ kuvve-i zâikadır ve duyulan da özel tattır. Öte yandan manevi alanda zevk alan organ nefis-i kudsiye'nin cevheridir. Onunla bilinen ve hissedilen de Yüce Hakk'ın Zatı, yüceliğinin ve ikramının sıfatlarıdır. Bu iki lezzetin birinin diğerine karşı durumu onları alan idrak organlarının birbirine karşı durumu gibidir.

3. Temiz ve hoş meyvelerin yenmesinden elde edilen lezzetler, anında yok olup gider. Çünkü bu hemen durum değiştiren ve hızlıca değişen bir keyfiyettir. Hakkın kemali ve celali için ise herhangi bir değişim ve dönüşüm söz konusu değildir. Nefsin cevherinin bu saadeti kabul etmesinin değişmesi de asla değişmez. Bu açıdan da her iki zevk arasında büyük fark olduğu açıktır.

¹¹⁰ Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 242.

Akl-ı selime dayandığımızda bu farkların sınırsız olduğunu rahatlıkla görmek mümkündür.

İkinci Sıfat

Bu ağaç aslı sabit olan bir ağaçtır. Bu sıfat marifetullâh ağacında daha güçlü ve daha kâmindir. Zira bu ağacın kökleri kutsal nefsin cevherinde muhkem biçimde yerleşmiştir. Bu cevher, kâinat ve bozulmadan, değişim ve yok olmaktan arındırılmış bir cevherdir. Ayrıca bu, muhkemliğin kaynağı ve Yüce Allah'ın celalinin tecellisidir. Bu tecelli de Yüce Allah'ın zatında nurun nuru ve zuhur başlangıcı olmasının kaçınılmaz bir sonucudur. Bu ise aklen zevali mümkün olmayan bir hakikattir. Çünkü Allah Teâlâ kendi zâtı ile vücudu vacip olan varlıktır. O'nun vâcibu'l-vücûd oluşu her sıfatı için geçerlidir. O'nun hakkında değişim, yok olma, tebeddül, zeval, cimrilik ve men etmek muhaldir. Bu da gösteriyor ki, nitelikleri sıralanmış "aslı sabit" ağaç ancak bu ağaç olabilir.

Üçüncü Sıfat

Bu ağacın dalları göktedir. Marifet ağacının kimi dalları ilâhî âlemin yüksek makamlarında, kimi dalları da cismani âlemin yüksek makamlarındadır.

Birinci kısımda pek çok eylem yer alır. "*Allah'ın emrine ta'zîm göstermek*" bunların hepsini kapsar. Bunda marifetullâhın delilleri üzerinde düşünmek, ruhlar âlemi, bedenler ameli, yıldızlar, gezegenler ve galaksiler üzerinde teemmül etmek ve süfli âlemin durmadan değişen halleri üzerinde düşünmek yer alır. Ayrıca muhabbetullâh, Allah'a karşı iştihak sahibi olmak, Allah'ı zikretmeyi alışkanlık haline getirmek ve küllî olarak Allah'a tevekkül etmek, Allah'tan başkasından külliyyen kopmak da vardır. Bunlar ucu bucağı olmayan bir derya gibi olduğundan hepsini saymak mümkün değildir.¹¹¹

İkinci kısımda da birçok şey yer almaktadır. "*Allah'ın yarattıklarına şefkat göstermek*" bunların hepsini içermektedir. Bunun kapsamında rahmet, refet, safh ve günahları bağışlama ve onlara hayrı ulaştırma, onlardan kötülüğü def etme, kötülüğü iyilikle karşılama vardır. Bunlar da saymakla bitmeyen şeylerdir. Hepsi de marifetullâh ağacından filizlenen sabit dallardır. İnsan, marifetullâhta daha fazla derinleştikçe, bu haller de onda daha mükemmel, daha güçlü ve daha üstün olur.

¹¹¹ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 243.

Dördüncü Sıfat

Allah'ın izniyle her zaman yemişini verir. Bu ağaç, cismânî ağacın bu sıfatları almasından daha önceliklidir. Zira marifet ağacı bu halleri gerektirir ve onların elde edilmesinde etkilidir. Sebep de müsebbipten ayrılmaz. Marifet ağacının kalbin toprağına kök salması, ibretle bakmasını bilmesindedir “*Ey basiret sahipleri ibret alınınız*” (59/Haşr 2).

Müminlerin hikmete kulak kabartmaları da bu kapsamda yer alır. “*Sözünü dinleyip onun güzeline tabi olanlar.*” (39/Zümer 18) Dil ile doğruyu ve gerçek olanı dile getirmek de bunun içinde yer alır: “*Kendinize karşı bile olsa, adaleti gerçekleştirmek için Allah için tanıklar olunuz*” (4/Nisâ 135). Hz. Muhammed (sas) de: “*Hakkı söyleyiniz; kendinizin aleyhinde de olsa!*” diye buyurmaktadır.¹¹²

Bir insanın kalbinin toprağında marifet ağacı daha köklü ve güçlü biçimde yerleştiğinde bu etkilerin onda zuhur etmesi de yoğunlaşacaktır.¹¹³ Bunda derinleştiğinde neyi düşünürse düşünsün mutlaka onda Allah'ı da düşünür. Bunda terakki ettiğinde her neyi görürse görsün ondan önce Allah'ı görür gibi olur. İşte yukarıda mealini verdiğimiz âyetin manası da budur.

Ne kadar izah edilirse edilsin, bizim burada bahsettiğimiz şey, nefsânî ilhamlara ve ruhların cevherlerinde meydana gelen ruhani melekelerle sadece bir işaretten ibaret kalır ve bundan öteye geçmez. Bundan sonra bu nefisten her zaman, her saniye, her lemha ondan güzel bir söz, salih bir amel, hudû', huşû', ağlama, tezellül hâsıl olur. Bunlar söz konusu ağacın birer meyvesinden başkası değildir.¹¹⁴

Bütün bunlarla açığa çıkmış olmalıdır ki, Yüce Allah'ın Aziz Kitabında verdiği bu misal, Âlem-i Kuds ve Hazret-i Celâl ve Kibriya Otağı için bir yol gösterici niteliğindedir.¹¹⁵

İncelediğimiz âyette “*Rabbinin izniyle...*” ifadesi de dikkatimizi ilginç bir inceliğe çekmektedir. Çünkü bu yüksek hallerin ve derecelerin elde edilmesi

¹¹² « قولوا الحق ولو على أنفسكم » Bu sözü hadis olarak aktaranlar: Abdülkerîm er-Râfiî, *Fethu'l-Azîz Şerhu'l-Vecîz*, XI, 89; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 244; İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî; *et-Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfiî'l-Kebîr*, 1. Bsk., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1989, III, 125, 479, HN: 1265, 1282. Bu söz, Ehl-i Sünnet'in meşhur hadis kitaplarında yer almamıştır.

¹¹³ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 244.

¹¹⁴ Âlûsî, *Rûhû'l-Meânî*, IX, 361.

¹¹⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 244. Muhammed Esed de, bu âyetlerin fahvasını, Allah'ın bütün mesajları, Vahy ve Peygamberlik olarak açıklamıştır. Bkz. Muhammed Esed, *Kur'ân Mesajı (Meal-Yorum)*, 14/İbrahim 24. AY (II, 506).

halinde insan sırf onlarla sevinebilir. Bazen de daha da terakki ederek sırf onlarla sevinmez ama onların Mevlâ'dan gelmiş olmasına sevinir. Bu durumda onun sevinci bu olağanüstü hallerden değil, Mevla'dan kaynaklanmış olur. Bu nedenle bazı muhakkikler "İrfanı, irfan için tercih eden, fani olanı tercih etmiş olur; irfanı irfan için değil de, maruf için tercih eden ise dipsiz deryaya dalmış olur" derler.¹¹⁶

Sonuç

"İman" ve "inkâr"ın temsille anlatıldığı âyetlerin inceleme ve izahının neticesinde ortaya çıkmıştır ki, Yüce Allah bu temsil ile iman ve mümin insanın bu eylemini takdir ve tebci ederken, inkâr ve münkirin yaptıklarını ise saçmalık ve tutarsızlık olarak nitelendirip kötü bir tutum ve davranış olarak değerlendirmiştir. Bununla yapılmak istenen de insanların küfrden, inkâr ve şirkten uzaklaşıp iman ve İslâm'a yönelmelerini teşvik etmektir.

Kur'ân, getirmiş olduğu kavramlarla ve onlarla kendi inanç, düşünce, ahlak, hukuk ve sosyal ilişkiler ağını kurmak için öne çıkardığı normlar ve anlam örgüsünü düzene koyarken câhiliyenin sözcük ve kavramlarını kullanmıştır. Ancak onlara kendisi tarafından getirilmiş bulunan yeni anlamlar ve mana örgüleri yüklemiştir. Bunun için darb-ı meseller ve deyimler de kullanmıştır. Nitekim incelemeye çalıştığımız âyetler demeti tarafından tasvir edilen de böyle bir temsildir.

Temsiller, mananın daha etkili ve kalıcı biçimde zihinlere kazınmasında etkili rol oynarlar. Kur'ân'ın verdiği temsilleri kimi fasık ve nankörler dillerine dolasalar da iman ehli samimi kişiler ondan çok istifade ederler (2/Bakara 26). Her temsil elbet anlaşılın ve maksadına uygun biçimde etkili olsun diye verilmiştir. Ancak insanların onlardan istifade etmeleri birbirlerinden farklıdır. Bu nedenle onların enine boyuna açıklanması ve yorumlanması gerekmektedir.

İncelediğimiz âyetler grubu içinde yer alan "كلمة طيبة" (kelime-i tayyibe) ifadesi sözlükte "temiz bir söz" anlamına gelir ama bu bağlamda "doğru bir söz ve sağlam bir inanç" manasına işaret eder. Kur'an-ı Kerim'e göre bu "söz" ve "inanç", tevhidi bir inanç ve düşünceyi kabul etmek, tarih boyunca Allah tarafından görevlendirilen bütün peygamberlere, onlara gelen vahyin tamamına ve âhirete inanıp bağlanmaktır. Çünkü tevhid, bu tutum ve davranışları en başta gelen doğrular olarak tayin etmiştir.

¹¹⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, IX, 244.

Bununla bağlantılı olarak “الكلم الطيب” (kelim-i tayyib) insana maddi veya manevi açıdan fayda sağlayan, şimdi ve veya gelecek zaman içinde maslahatına uygun düşen güzel sözler, düşünceler, inançlar ve değerler manasına gelir. Allah’a itaat içerikli her söze bu kapsamda yer verilebilir. Kur’ân okuma, Allah’ı zikretme, Peygamber’e salât ü selam getirme, emr-i bi’l-ma’rûf, nehy-i ani’l-münker yapma, insanları hak, adalet ve iyilik doğrultusunda eğitme ve yönlendirme, bu yaklaşım ve bakış açısını güçlendirme vb. gibi söz ve eylemler bu kapsamda ilk akla gelebilecek misallerdir.

“تأتي أكلها كل حين” (Her an yemişini verir) nitelemesi de şunu ifade eder: Söz konusu edilen "güzel bir söz" o denli verimlidir ki, hayat sistemini ona dayandıran herkes ve her toplum her an ondan meyvesini alır. Çünkü "güzel söz", düşüncede berraklık, sinir sisteminde denge, karakterlerde güçlülük ve sağlamlık meydana getirir. Onunla ahlakta dürüstlük ve temizlik, ilişkilerde tutarlılık ve sebat, konuşmada sadakat ve doğruluk, iletişimde doğallık ve doğrudan mesajlaşma düzeyine ulaşılır. Sosyal davranışlarda mutedil bir tutum, kültürde asalet ve asillik, iktisatta insani adalet ve hukuki eşitlik onun getirdiği nizamla sağlanır. Onun verdiği perspektifle siyasette şeref ve haysiyet, savaşta yiğitlik ve civanmertlik, barışta içtenlik ve samimiyet ve verilen sözlerde, yapılan anlaşmalarda güven zemini elde edilir. Hâsılı bu “güzel söz” sayesinde insan tutum ve davranışları, ferdi ve sosyal ilişkileri iyileşmede en üst düzeye ulaşır. O adeta dokunduğu her şeyi altına çeviren bir iksir mesabesinde dir.

Kur’ân temsilinde bunun tam zıt kutbunda “كلمة خبيثة” (kötü bir söz) yer alır. Bu az önce sağladığı faydalara işaret ettiğimiz "güzel bir söz"ün tam tersidir. Onu, gerçek dışı ve yanlış olan her şey için kullanmak mümkündür. Bahse konu âyetlerimizi siyak ve sibakını dikkat alarak tespit etmek gerekirse denebilir ki, burada “kötü bir söz” ifadesi özellikle şirk, puta tapıcılık, sapıklık, inançsızlık, ateizm manasındadır. Yanı sıra peygamberler tarafından getirilmemiş ve onaylanmamış hangi "hayat felsefesi, dünya görüşü, inanç ve düşünce" olursa olsun kişinin hayat tarzını dayandırdığı yanlış inanç ve akide anlamında kullanılmıştır.

"Kötü bir söz" (yanlış bir inanç veya değerler sistemi) sabitli, dayanıklı ve sürekli değildir. Çünkü o, doğal yasalara ters düşer. Onun için evrendeki her şey ona karşı isyan eder ve onu reddeder. Onun ürünü olan “kötü bir ağaç” da böyledir. Sanki toprak onun tohumlarını dışarı atmaya çalışır ve eğer atılan tohumlardan bazıları filizlenir, dal budak atıp büyümeyi ve kötü bir ağaç olmayı başarır, o zaman da gökyüzü onun dallarına baskı yapar. Gerçekten de eğer insana denenmesi için özgürlük ve süre tanınmamış olsaydı, kötülüğün gelişmesine hiçbir zaman izin verilmezdi. Bu özgürlük nedeniyle bazı insanla-

rın hayatlarını "kötü söz"e dayandırmalarına, onun da belli bir dereceye kadar büyümesine ve dal budak salan bir ağaç olmasına müsaade edilmiştir. Ne ki, bu ağaç kötü bir ürün vermekten ve kötü sonuçlar doğurmaktan başka bir işe yaramaz. Bu nedenle kısa bir süre sonra onun kökü topraktan sökülüp atılır ve yıkıma, yok olmaya mahkûm olur.

"Güzel bir söz" ile "kötü bir söz" arasındaki fark o kadar açıktır ki, dünyanın kültürel, ahlaki, dini ve entelektüel tarihini eleştirel bir yaklaşımla inceleyen herkes bunu rahatlıkla müşahede edebilir. Zira "güzel söz" tüm insanlık tarihi boyunca bir sabiteye bağlı kalmış ve hiç değişmeden özünü ve kendisini muhafaza ederek günümüze kadar gelmiştir. O, hiçbir zaman tarihten silinmemiştir. Bunun aksine, tarihte sayılamayacak kadar çok sayıda "kötü söz" ortaya çıkmış, ama bunlardan hiçbir iz kalmamıştır. Bunların bazıları o kadar saçmadır ki, bugünün insanları onları duysalar bu kadar akıldışı şeylere nasıl inandıklarına çok şaşarlar.

Bu iki tür "söz" arasındaki farklardan biri de şöyle özetlenebilir: Ne zaman bir kimse veya toplum "güzel sözü" hayat sistemi olarak kabul ederse, ilâhî nimet ve lütuflar sadece o kişi ve cemiyetle sınırlı kalmaz her tarafa yayılır. Bunun tersine ne zaman da bir kimse veya cemiyet, hayatını "kötü söz" üzerine kurarsa, dünyanın dört bir tarafından bela, musibet, felaket ve huzursuzluk yağmaya başlar ve dünyanın her tarafını kuşatır.

"القول الثابت" (Sabit söz) ifadesi Yüce Allah'ın inanmış ve imanının gereğini hakkıyla yerine getirmeye çalışan müminlerin yanında olduğunu, onları hem dünya hayatından hem de bundan sonraki devamlı ve kalıcı hayatta onları mutlu mesut edeceğini dile getirmektedir. Zira onlar bu dünya hayatı boyunca sabrederler, Çünkü onların dengeli hayat sistemi "güzel bir söz" üzerine kuruludur. Bu da, onlara apaçık bir görüş açısı, anlamlı bir düşünce sistemi ve kapsamlı bir hayat öğretisi sağlar ve bütün açmazlara, handikaplara ve problemlere karşı onlar için bir anahtar niteliği taşır.

Müminler, bu sayede hayatın her zorluğu karşısında sabırlı olmalarını sağlayan güçlü bir karakter ve sağlam bir tavır elde ederler. Yanı sıra bu, onlara, zihin ve gönül huzuru veren ve kendilerini sapmaktan ve kaprislerden koruyan en mutedil, düzenli ve tutarlı yaşama ilkelerini de sağlar. Öte yandan onlar, bu dünya hayatından sonra âhiret hayatına başladıklarında, hiçbir korku ve tedirginlik duymaksızın rahat, serinkanlı ve huzurlu olacaklardır. Çünkü onlara daha dünyadayken âhiret hakkında tam bir bilgi verilmiş ve bu şekilde onlar da oradaki her aşama için hazırlık yapmışlardır.

Öte yandan dünya hayatlarını "kötü bir söz" üzerine kuran, buna göre kendi zevk ve hevâlarına uygun bir hayat tarzı geliştirip böylece yollarına devam ederek âhiret yurduna çıkanlar ise her şeyi umut ve beklentilerinin tersi bir şekilde bulacaklardır. Yani "kötü bir ağaç" olarak dar-ı bekaya intikal eden nankörler, kâfirler, fasıklar, facirler ve zalimler daimi ve kalıcı hayatın her aşamasında bir kere daha hüsrana uğrayacak ve daima tedirginlik, endişe, korku ve hüznün içinde debelenip neticede Allah'ın azabına müstahak olacaklardır.

Yüce Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya çalışan müfessirler bu âyeti, üzerinde çok durdukları âyetler bağlamında ele alıp incelemişler ve onu çeşitli açılardan açıklayıp yorumlamışlardır. Bu konuda incelenirken müşahede edilen odur ki, bu âyetleri bazı bilginler çok teknik bilgilerler (sözgelimi, hadis, eser ve rivâyetlerle) izaha kalkmış ve onu bu çerçevede ve sınırdan bırakarak yetinmişlerdir. Bu âlimlerin başında Ebû Cafer et-Taberî (v.310) yer almıştır.

Diğer bazı müfessirler ise konuyu Arapça ve onun zengin serveti sayılan filoloji ve retorikle denkleştirip örtüştürerek yorumlama ve bu zaviyeden açıklamalar sağlama eğilimi göstermişlerdir. Bu çizgiyi de Ebû Zekeriyâ el-Ferrâ (v.207) temsil etmiş ve dilci eğilimleri öne çıkan diğer müfessirler izlemiştir.

Bu her iki eğilimin birikim ve kazanımlarını göz önünde bulundurup âyeti daha özüne yakın, mesajına daha uygun biçimde açıklayıp yorumlamaya çalışanların başında Fahreddin-i Râzî (v.606) yer almaktadır. Onun çizgisini Ebû Hayyân el-Endelûsî (v.745) sürdürmüştür. Farklı uç noktalardan mutedil bir çizgiye ulaşmak bu sayede daha da kolaylaşmış bulunmaktadır.

Netice olarak tüm tefsirler incelendiğinde bu âyetler demeti tarafından tasvir edilen temsili anlatımın her unsuru, en ufak vurgularına kadar ortaya çıkmakta ve vuzuha kavuşmaktadır. Elbette Yüce Allah tarafından verilen temsilleri en iyi anlayan ve anlatanlar bu işte rusûhe erişmiş derin ilim ve bilgi sahipleridir (29/Ankebût 43). Bunun yine de normal düzeyde insanlar tarafından anlaşılır bir şey olduğu da inkâr edilemez. Ulema ve araştırmacılar ilmi çalışmalarlarıyla halkın bu konudaki bilgi birikimlerine önemli katkı sağlayabilirler. İlmî incelemelerin bu yönde ümmete faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Aslında ilim erbabının Kur'ân-ı Kerim'de yer alan her temsili enine boyuna incelemelerine ve onlar hakkında en azından bir veya birkaç makale yazmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmamızın ehline bu yönde teşvik edici bir işaret taşımış olmasını temenni ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Abduh, M. (v.1323)-Rıdâ, Reşid (v.1354);* *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm-Tefsîru'l-Menâr-*, 2. Bsk., Dâru'l-Menâr, Beyrut 1393/1993; (*Menâr*).
- Abdulgâfî, M. Fuâd (v.1388); *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, İslâm Kitabevi, İstanbul 1984; (*Mu'cem*).
- Abdurrazzâk, İbn Hümâm es-San'ânî (v.211); *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Müslim M., 1. Bsk., Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1410.
- Askerî, Ebû Hilâl (v.395); *Mu'cemu'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1412.
- Ahmed b. Hanbel (v.241); *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el-Erneût ve diğer. 2. Bsk., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/1999; (*Müsnedu Ahmed*).
- Âlûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbuddîn Mahmûd (v.1270); *Rûhu'l-Me'ânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, 4. Bsk., Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1985; (*Rûhu'l-Me'ânî*).
- Bağavî, Ebû M. el-Huseyn el-Beğavî (v.468); *Me'âlimu't-Tenzil*; thk. M. 'Abdullah-Osman Cuma-Süleyman Müslim, 4. Bsk., Dâru Tıybe, Riyad 1417/1997.
- Beyhekî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin (v.458); *Sünenü'l-Beyhekî'l-Kübrâ*, thk. M. Abdulkadir Atâ, Mektebetu Dâri'l-Bâz, Mekke 1414/1994.
- Bikâ'î, Ebû'l-Hasan İbrahim b. Ömer (v.885); *Nazmu'd-Durer fi Tenâsubi'l-Âyâti ve's-Suver*, 1392/1972 (*Nazmu'd-Durer*).
- Curcânî, es-Seyyid eş-Şerîf Ali b. Muhammed b. Ali, (v.816) *et-Ta'rîfât*, thk. İbrâhîm el-Ebyârî, 4. Bsk., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1998.
- Buhârî, Ebû 'Abdullah M. b. İsmâ'îl (v.256); *el-Câmi'u's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, Dâru İbn Kesîr ve el-Yemâme, Beyrut 1407/1987.
- Derveze, M. İzzet (v.1976); *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı I-III*, çev. Mehmet Yolcu, 1. Bsk., Yöneliş Yay. İstanbul 1989.
- Ebû Hayyân, M. b. Yusuf el-Endelûsî (v.745); *Tefsîru'l-Bahri'l-Muhît*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1413/1992.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır (v.1942); *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Yay. İstanbul 1979 (*Hak Dini*).
- Esed, Muhammed (v.1992); *Kur'ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk, 5. Bsk., İşaret Yay. İstanbul 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd (v.207); *Meânî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr ve Ahmed Necâfî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1980.
- İşıcık, Yusuf; *Kur'ân'ı Anlamada Temel İlkeler*, Eşya Yay. Ankara 1997.

* Vefat tarihleri hicri takvime göre. Türkiye'de yaşayanlar ise miladi takvime göre verilmiştir.

- İbn 'Acîbe, Ahmed b. M. İbn 'Acîbe (v.1224); *Bahru'l-Medîd fi Tefsiri Kur'âni'l-Mecîd*, altafsir.com yay. (Shamela); (*Bahru'l-Medîd*).
- İbn 'Âdil, Ebû Hafs Siracu'd-Dîn Ömer b. Ali (v.775); *Tefsîru'l-Lubâb fi Ulûmi'l-Kitâb*, altafsir.com yay. 2008 (*el-Lübâb*).
- İbn 'Âşûr, M. et-Tâhir (v.1393); *Tahrîru'l-Ma'nâ's-Sedîd ve Tenvîru'l-Akli'l-Cedîd min Tefsîri'l-Kitâbi'l-Mecîd, Dâru't-Tûnusiyye*, 1984 (et-Tahrîr ve't-Tenvîr).
- İbn 'Atıyye, Ebû M. 'Abdülhak el-Endelûsî, (v.542); *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk: Cemaatun mine'l-Ulema, Katar 1398/1977.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr M. b. el-Hasan (v.321); *Kitâbu Cemhereti'l-Luğa*, thk. Remzî Münir Ba'lebekkî, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût 1987; (*Cemhere*).
- İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed (v.395), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdüsselâm M. Hârûn, Dâru'l-Fikr, Mısır 1389/1969.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî (v.852); *et-Telhîsu'l-Habîr fi Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfî'l-Kebîr*, 1. Bsk., Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1989.
- İbn Hişâm, Ebû M. Abdümelik (v.213); *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Saka ve diğ., 2. Bsk., Matbaatu'l-Halebi, Mısır 1955.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İsmail b. Ömer (v.774); *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. M. Selâme, 2. Bsk., Dâru Tıybe, Riyâd 1420/1999 (*Tefsîr*).
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullah M. b. Yezîd (v.279); *Sünenü İbni Mâce*, thk. M. Fuad Abdülbaki, Nâsıruddîn el-Elbânî talikiyle beraber, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- İbn Manzûr, M. b. Mükerrrem (v.711); *Lisânu'l-'Arab*, I. B, Dâru Sâdır, Beyrut, ts.
- İbnu'l-Cevzî, Ebû'l-Farac Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (v.597), *Tezkiretu'l-Erîb fi Tefsîri'l-Garîb*, thk Ali Huseyn el-Bevvâb, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1407.
- İzutsu, Toshihiko (v.1993); *Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, ts.
- Kurtubî, Ebû 'Abdullah M. b. Ahmed (v.671); *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Daru İhyai't-Turasi'l-'Arabî, Beyrut 1405/1985 (*el-Câmi'*).
- Kutub, Seyyid, (v.1960); *Fi Zılâl'i-Kur'ân*, çev. Salih Uçan-Mehmet Yolcu-Vahdettin İnce, Dünya Yay. İstanbul 1992; (*Fî Zılâl*).
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Habîb (v.450); *en-Nüket ve'l-Uyûn: Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. Hıdır Muhammed Hıdır, Kuveyt Evkaf Bakanlığı, Kuveyt 1402.
- Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ (v.1979); *Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. M. Han Kayani ve diğ., 2. Bsk., İnsan Yay. İstanbul 1996; (*Tefhîm*).
- Münâvî, M. Abdurraûf el-Münâvî (v.1031); *Feyzu'l-Kadîr Şerhu Câmi's-Sağîr min Ehâdîsi-Beşîri'n-Nezîr*, thk. Ahmed 'Abdüsselâm, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994; (*Feyzu'l-Kadîr*).
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (v.261); *El-Cami'u's-Sahih el-Müsemmâ Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuad Abdülbakî, Daru'l-Cil-Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, ts.

- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahya b. Şeref (v.676); *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, 2. Bsk., Daru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut 1392.
- Râfî, Ebû'l-Kasim Abdulkerim b. M. er-Râfî (v.623); *Fethu'l-Azîz Şerhu'l-Vecîz*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1410.
- Râgıb, Hüseyin b. M. el-İsfahânî (v.425); *Müfredât: Kur'ân İstılahları Sözlüğü*, çev. Abdula-baki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2006-2007; (*Müfredât*).
- Râzî, Fahrüddîn M. (v.606); *Mefâtîhu'l-Gayb -et-Tefsîru'l-Kebîr-*, Dâru'l-Fikr, 1404/1994; (*Mefâtîh*).
- Suyûtî, Celaluddîn 'Abdurrahman (v.911); *ed-Durru'l-Mensûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993.
- Şenkîfî, M. el-Emîn b. M. (v.1393); *Advâu'l-Beyân fi İdâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1415/1995; (*Advâu'l-Beyân*).
- Şevkânî, M. b. 'Ali (v.1250); *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.; (*Fethu'l-Kadîr*).
- Süheylî, Ebû'l-Kasim Abdurrahman es-Süheylî (v.581), *Er-Ravdu'l-Unuf fi Tefsîri's-Sîreti'n-Nebeviyye l'ibni Hişâm*, thk. Abdurrahman el-Vekîl, Dâru'l-Kütübî'l-Hadîse, Kahire 1390.
- Taberî, Ebû Ca'fer M. b. Cerîr (v.310); *Câmi'u'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*, thk. Ahmed M. Şâkir, 1. Bsk., Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1420/2000; (*Câmiu'l-Beyân*).
- Tirmizî, Ebû İsâ M. b. 'İsâ (v.279); *el-Câmi'u's-Sahîh Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed M. Şâkir ve diğer., Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, ts.
- Yolcu, Mehmet; 1- "Hz. İbrahim'in Kelimelerle Sınanması ve İbn Abbas'ın Yorumu", -www.e-sarkiyat.com- ISSN: 1308-9633 Sayı: VI, Kasım 2011, ss.53-731. 2- *Kur'ân'da İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yay. İstanbul 2004; 3- *Kur'ân'ın Zihniyeti Değiştirmesi*, 2. B., Denge Yay. İstanbul 2005.
- Zehebî, Şemsüddîn M. b. Ahmed (v.748); *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, thk. Ömer 'Abdusselâm, 1. Bsk. Dâru'l-Kitâbî'l-'Arabî, Beyrut 1407/1987.
- Zemahşerî, Muhammed b. Ömer (v.538); *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidî'n-Tenzîl ...*, Neşru Edebi'l-Havze, Tahran, ts; (*el-Keşşâf*).
- Ziriklî, Hayruddîn (v.1392), *el-A'lâm Kâmûsu't-Terâcim li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-'Arabi ve'l-Müsta'rebîn ve'l-Müsteşrikîn*, 5. Basım, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1980.